

A

S É M I

MAGÁNHANGZÓKRÓL

ÉS

MEGJELÖLÉSÖK MÓDJAIRÓL.

GRÓF KUUN GÉZA,

LEV. TAGTÓL.

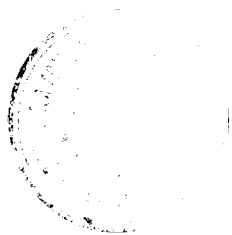

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1872.

A SÉMI MAGÁNHANGZÓKRÓL ÉS MEGJELÖLÉSÖK MÓDJAIRÓL.

(Olvastatott a M. T. Akad. 1871. okt. 2. tartott ülésén.)

Jelen munkám két részre oszlik, az első részben a magánhangzókrol lesz szó, a másodikban mind azon rendszerek fognak terjedelmesen tárgyalatni, melyeknek birtokában voltak a sémi nyelvcsalád egyes népei magánhangzók irásbeli kifejezésére. — Az átírást illetőleg megjegyzem, hogy Lepsius rendszerét követtem némely jelentéktelen eltéréssel, így a többi között az ψ (ϵ) betüt ϵ jeggyel irtam át; a θ ζ betük helyett th , ch betüt irtam. Némely ó-testamentomi nép-, hely- és személynevet a mi magyar bibliáinkban szokásos orthographia szerint irtam. A görög és latin nevek orthographiáját megtartottam. Az újabb zsidó neveket a kimondás szerint irtam. Ennyiből áll, a mit itt megjegyzendőnek tartok.

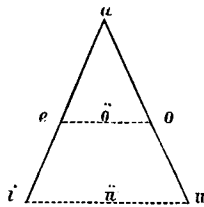
I.

A sémi magánhangzókrol.

Három alapmagánhangzó van, valamint három alapszin; e három alapmagánhangzót a háromszeglet alakjában

állíthatjuk elé megfelelőleg a három alapszín ilyenszerű előadásának. A többi magánhangzó a közvetítő színekkel meg egyezően a háromszöglet alapirányainak közbenső pontjai. Az említett háromszöglet illetéknépen előadható:

A színek térképe következő:

	Veres	
narancsszín	barna	violaszín
sárga	zöld	kék

Az *a* ponttól az *i* vagy *u* pontig lenyúló vonal hosszabb lévén, mint az *i* és *u* pontok közt nyúló, az *e* és *o* minősége két külön minőségre lesz elosztható. —

Mi itt a sémi magánhangzók tanát kívánjuk kifejteni, és minden magánhangzó - árnyalatot tanulmányunk körébe be nem vonhatunk; egyedül a sémi magánhangzók fognak elfoglalni. A hangok nem csak a színekkel, hanem az alakokkal is összehasonlíthatók.

Schröder Pál phöníciai nyelvtanában az *u* és *i* betüről azt állítja, hogy mind kettő több esetben *ü* hanggá változott. Ezen hangzat bebizonyítására két okot hoz fel, az egyik az *u* és *i* gyakori átmenete az egyiknek a másikba, a másik a görög átírás, mely igen sokszor *ü*-t mutat, hol *i*-t vagy *u*-t várnánk, p. o. Νῶ nun helyett stb.

Böttcher is azon véleményben van, hogy az *u*-nak *i*-re való átváltozása egy közvetítő *ü* hangzat nélkül alig képzelhető. Továbbá Böttcher azt is mondja, hogy a görög íróknál előforduló Σόροι, Ἀσσυρίαι-féle kimondás nem tartható Hellenismusnak. Végül e jeles író még a siketes Chaëph hangra is figyelmeztet, melynek a görög átírásban néha *ü* felel meg, p. o. שָׁכֶם Σαχέμ, פְּלִשְׁתִּים Φυλιστιίμ.

Urmia dialectusában az *ü* hang némely eredeti syr szóban is előfordul, legalább Müller Frigyes gyűjteményében több ilyen *ü* hangú szó találtatik, p. o. γζürä „disznó“, nünâ „hal“, nürâ „tűz“, dümlâ „teve“, akübrâ „egér“. Az új-syr nünâ szó a phöníciai nün (Nῶ) szóval az *ü* hangra nézve szépen megegyezik.

Az *ö* hang szintén nem ismeretlen az új-syrben, de csupán csak idegen eredetű szavaknál fordulván elő, itt mellőzzük.

Az arab nyelvben nagy szerepet játszik a magánhangzók torokhangzása*). A *zamm* vagy *zamma* vokalis, ha kemény torokhang, a négy úgy nevezett lingualis egyike vagy másika, *r* és *l* folyékony mássalhangzók**) előzik meg, *o*-nak vagy *ö*-nek hangzik, p. o. حَسْنٌ *hosnun*, *hösun*; رُءْبٌ *ro'ibun*, *rö'ibun*.

Az äthiopiai nyelv Tigré dialectusában szintén nem ritka az *ü*, *ö* kimondás, p. o. zachüm (= ذُؤن), sör „fél“, höbut „daganat“ stb.

A régi sémi nyelvekben igen kevés ikerhang volt. Az arab, syr, héber kettőshangok leginkább úgy erednek, hogy 1. a *ʾi*-vel kezdő szótó elé egy rövid *a* tétetik, 2. a szótóben foglalt *i* rövid *a*-tól megelőztetik, 3. a *b*-nek *s* rokonhangjainak *v* betűvé való meglágyítása folytán ikerhang támadhat. Az első esetre példa وَجَبَ, أُوجِبَ negyedik alakja, a másakra قَوْمٌ, كَوَّكِبٌ, mely كَبَكِبَ helyett áll. A héber nyelv még e kevés ikerhangot se őrizte meg, hanem részint eredeti elemeire felolvasztotta, részint összecelegyítette, így lett בּוּכַבּ-ból (كَبَكِبَ helyett) בּוּכַבּ, הַיְשִׁיבּ-ből הַיְשִׁיבּ, הַיְשִׁיבּ-ből הַיְשִׁיבּ, קִינִי-ből קִינִי.

A kelet-arámi nyelvek egyikében, a syrben az *äi*, *äu* mellett még két ikerhang megjegyzendő, u. m. *äi* és *üi*. A *zeqáfä* hang (*ä*) a syrben *o*-vá homályosodván el, *äi*-ből *oi* lett. Az *üi* diphthongus úgy ered, hogy az *ü*-ba kimenő névszókhöz kötszó gyanánt *hi*, illetőleg *i* nőnemű névmás járul. Az *eu* ikerhangra nézve Merx véleményét követem, ez *ev*-nek hangzott, p. o. qešev „kemény *ö*“. *Iu* ikerhang se létezett מַלְיִן nem *malü*-nak, hanem *maliv*-nek hangzott, — mindez az új-testamentom úgy nevezett Carca-

*) Lepsius Standard alphabetjében e hangzást „Gutturalisation“-nak hívja.

**) De nem mindig.

phensis fordításának helyesirási szabályaiból következik; **ey**, **ny** jegyek azon idő görög kimondása szerint csupán csak *ev*, *iv* hangzatot jelenthettek. Azok, kik a syr nyelvtől minden diphthongust elvitatnak, e nyelv hangtani viszonyait kevésbé ismerik.

Az ékíratokban foglalt áramismus hangviszonyairól még eddigelé keveset tudunk. Az *ai* diphthongust az *a* betűjelnek ismétlése jelenti. A hosszú *u*-nak és *au* ikerhangnak közös jele van. Még egy *ia* ikerhangról is emlékezik Ménant, mely valószínűleg *ja*-nak hangzott*).

A *mandäus* nyelv kevés diphthongusait majdnem mind elenyésztette, אַ a. m. *ai*, אַ a. m. *au*, p. o. בַּאֲרֵא „ház“, אַרְאֵ „hozz“.

Az új-syr nyelv régi diphthongusait (*ai*, *au*) kevés kivétellel elenyészteti. A kemény torokhangokat és a א mássalhangzót követő *ai* *ei*-nek hangzik, p. o. *eina* „szem“, *teira* „madár“, *qeisa* „fa“. Ez azonban nem mindig van így, Müller gyűjteményében előfordul *ênâ* „szem“, *qêtâ* „nyár“. Az új-syr nyelv, mely régi diphthongusait illetésképen elvesztette, egy újat fejtett ki, illetőleg a két elenyésztett ikerhang egyikét egy közbenső *d*, *t* kihagyása folytán újból feltámasztotta, p. o. *m'sichairin* „keresztyén vagyok“ *m'sichâyevin* helyett**). Az *iu* diphthongus ritkán fordul elé s mindég egy ajakhang *u*-vá való átváltozása folytán támadt, p. o. *dinsu* „mér“ *dibsâ* helyett. *Ûi* mintegy az *û* magánhangzó hangjátékból történt elváltozása tekinthető, p. o. *kâirâ* „kemencze“ *kûrâ* mellett. Az *u* hangból itt ép úgy válik *ui*, mint a román nyelvekben a latin *o*-ból *uo*, a latin *e*-ből *ie*. Az egy magánhangzó ilyenszerű kettéválása az ikerhangok képzésének egyik fő kútforrása s az altai nyelvekben is nagy szerepet játszik.

A délnyugoti árami nyelvek is összevonták diphthongusaikat; a délnyugoti árami nyelvek e tekintetben nagyon különböznek az ó-syrtól. A nyugoti árami nyelvek közül az egy egész a máig napig fennmaradott *malûlâi* dialectus látszik

*) Grammaire assyrienne, a 12-ik lapon.

***) L. Nöldeke kitünő új-syr nyelvtanának 4-ik czikkét.

gyönyörködni az ikerhangokban, p. o. egy néhány ide tartozó szóban Jules Ferrette gyűjteményében: **שנא, סיפא, תיוא** **תיוא**; **גורא, יומו**; a **ביתא** szóban az összevonás nem csak hogy megtörtént, hanem az elegy *e*-hang még egyszerűsítettett is; így lett *baitá*-ból *bítá*. Az arab átírásban előforduló **أَمِين** („Amen“) **آي** szótagáról bajos dolog bizonyost mondani; Nöldeke *ê*-t olvas *ai* helyett. Ha a helyes olvasás *ai* lenne, arra volna példánk, hogy az elegyhang bizonyos hangzási esetekben vegyrészeire felbontható lesz.

A régi arab nyelv a maga diphthongusait tisztán ejtette ki, p. o. **سَيْف** „kard“ stb.

Az új-arab a kemény torokhangok és lingualesek után következő ikerhangokat, p. o. az *au* diphthongust még ma is elég tisztán ejti ki, p. o. **صَيْف** „nyár“, **حَوْف** „succinctorium ex corio“; ha azonban más consonans előzi meg az *ai*, *au* diphthongust, ezek elegyhangokká változnak, p. o. **يَوْم** *jóm*, **لَيْل** *lél*. A keményebb torokhangok és lingualesek az új-syrben is megőrzik az ikerhangok kiejtését.

A máltai nyelvben a hosszú *a* majdnem mindég *ie* ikerhanggá változott át, p. o. **باب** *bieb* „kapu“, **ناس** *nies* „emberek“, **كان** *kien* „volt“ stb. A nőnemű többes végzete **ات** *iet*-nek hangzott. Az *â*-nak ilyenszerű elváltozása a szicíliai nyelvjárásban is megvan. A régi *â*-kiejtés a máltai dialectus ritkaságai közé tartozik, p. o. **فَار** *fâr* „egér“, **دَار** *dâr* „ház“. Ezen nyelv a többi diphthongust is megőrizte, p. o. **بَيْضَة** *baida* „tojás“, **تِين بَيْتْرِي** „füge“*).

Az aethiops nyelv szintén összevonta eredeti diphthongusait, — ugyanezt teszi az idegen szavak ikerhangjaival is, p. o. **نَوْتْجَافِي** „*νωττῆς*“.

A Tigré nyelv megőrzi ikerhangjait, p. o. **אִיפּוֹת** „madár“, (**עוּפָא**) *gabai* „út“, **אִיפּוֹת** „mint“, **חַבִּי** „bátya“, **אִיפּוֹת** „állat“, **גִּיחַ** „nagy kendő“ (**גִּיחַ**), **אִיפּוֹת** „édes“ (**אִיפּוֹת**), **אִיפּוֹת** „varrás“, **אִיפּוֹת** „rowing bench“ (**אִיפּוֹת**), **אִיפּוֹת** „reggel“. Ezen dialectusnak még triphthongusai is vannak,

*) L. Gesenius könyvét „Versuch über die maltesische Sprache“.

p. o. *gai-i* „epe“. Az *ei* ikerhang *e* magánhangzója az *a* hang elhajlásából eredt, p. o. *heiwân* حَيَوَان^s helyett. Több diphthongus úgy eredt, hogy egy torokhang többé ki nem mondatván, két magánhangzó összejött, p. o. *taum* تاوم helyett. A torokhangok helyes megkülönböztetését már az aethiops nyelv kezdi elhanyagolni, s e tekintetben idő multával oda jutott, a hol a sémi nyelvek a kezdet elején állottak, u. m. az **ס** és **ת** egyedüli szerepköréhez; az *ámhári* nyelv is hasonlót mutat. *Ufûi éfô*-ból eredt*), itt az *ûi* diphthongus az *u* hangnak töredékéből ered. Mind ezekből kiténik, hogy a tigré nyelv minden sémi nyelv közt leginkább kedveli az ikerhangokat. E nyelvben következő ikerhangokat találunk: *ai, ei, ae, au, ou, iê, ûi, uê, iu, ia, ua*.

A *hararî* nyelv a többi sémi nyelvvel megegyezőleg összevonja diphthongusait, p. o. *uf* „madár“ ’ôf helyett**).

Ép a mint támadnak az ikerhangok, úgy mulnak el, — ez meglátszik a *mandûi* nyelvben is, hol a **א** igék *Afel* alakjához rag járulván, az *u* elmarad s egyedül az *a*-hang iratik és ejtetik ki, p. o. **אֲדַא** = „engem tanított“ (megjegyzendő, hogy ez alak syrül így hangoznék: **אֲדַעַי**).

Némely hangutánzó szóban az ikerhang lényeges, mert a hangutánzást elősegíti, p. o. ez aethiops szóban *quarna-ná-át* „béka“, *guërfê* „torok“ stb.

Némely nyelvben az ikerhang az alapfogalom elváltozását jelenti, ezt látjuk egy pár *jakut* szóban is, p. o. **каир** és **калар**. A magánhangzónak ilyenszerű kibővülése ép úgy különböztethet, mint megnyulása avagy minőségi elváltozása. Én azt gondolom, hogy a sémi *poel* alak ilyen módon megmagyarázható lesz, **סַוַב** *saubab* helyett áll s az *a* ezen kibővülésének az arab ige harmadik alakjában a magánhangzó megnyulása, illetőleg a hosszú *a* felel meg.

Az aethiops torokhangok egy közvetlenül utánok következő egészen ki nem ejtett *u* által még jobban megkeményíthetők, lássuk ezen *u* tartalmu torokhangok táblázatát:

*) Ezen eredetibb *éfo* elvezet az eredeti *kai-ka-hû* alakhoz.

**) Lásd Müller Frigyes jeles könyvét „über die Harari-Sprache.“

quā, quā, quā, quē, quē.
chuā, chuā, chuā, chuē, chuē.
kuā, kuā, kuā, kuē, kuē.
guā, guā, guā, guē, guē.

A *ch* hang a legerősebb torokkehentős hang *s* mint ilyen részt vesz a torokhangok *u* magánhangzóval való egyesülésében. Ezen *quā*-féle hangzat tulajdonképeni diphthongusnak nem tartható. Lepsius átírási rendszerében egy a torokhang felé helyezett pont jeleli az *u* tartalmat, p. o. *k, g, z, k'*.

Kétféle hosszú magánhangzó van, u. m. magában hosszú *s* a hangsulynál fogva hosszúak. Az előbbiek hétfélék, u. m. 1. olyanok, melyek egy a szomszédos vocalisokba felolvadt consonánst foglalnak magokban, 2. az ikerhangok összeelegyedéséből támadt elegymagánhangzók, 3. a két rövid magánhangzó összehuzásából eredt hosszúak, 4. olyanok, melyeknek mennyisége értelem megjelelő, 5. a következő consonáns kiesését vagy elmaradt kettőzését kipótló hosszúak, 6. a rövidek megnyújtásai a tisztább hangzat kedvéért, 7. a kehentős betű befolyása következtében támadt hosszú magánhangzók, különösen a hosszú *a*. Lássunk példát a négy első osztályra, — az első osztályra példa *קָוַם, קָוַם, קָוַם, קָוַם* *qávam* helyett (a részesülő alakja *קָוַם* ide nem tartozik), *יָקוּם* *jakoum* helyett áll. A parancsoló alakja *קוּם, קוּם*-ből eredt, mely alaknak az arabban *أَقَالَ* felel meg; az arab *أَقَالَ* *'aqvala* helyett áll, *يَقُولُ* egy eredetibb *jakvulu* alakhoz vezet vissza. A második esetre példa *הוֹשִׁיב* *hausib* (tulajdonképen *hausab*, l. ö. h. v. *أَوْجَبَ*), *קָוַם* *qavma* (*qavma*) helyett stb. A harmadik esetre példa a syr nyelvben *qatlók, qatlaak* helyett (*qatala-ka*); a héber nyelvben a tárgyragok a teljesebb alakokat megtartván hasonló összevonás nem támadhatott. A negyedik esetre példa *קָוַם* *káthil* helyett, további példa *קָוַם, קָוַם* stb. Az ötödik osztályra majd alább látunk példát a maga helyén. Ezeket a magánhangzókat hibásan nevezik „vocales impurae“-knak, mert *קָוַם* hosszú *o* magánhangzója tiszta és nem elegymagánhangzó. Ezen itt

felsorolt magánhangzók, ha hangsúlytalan zártszótagban állanak, a héber nyelvben változást szenvednek, p. o. קִמְנָה קִוְמְנָה helyett. Az imperfectum alakjához hozzájárulván az úgynevezett vav consecut., a hosszú *u qameszatyffá* változik, p. o. וַיִּקָּם stb. Ebből megláthatjuk, hogy a már magában hosszú vocalisok is megrövidíthetők. A héber nyelvben a hosszú magánhangzók az egy hosszú *a* gyakori kivételével már az írásban is megjeleltetnek; az ם betű hosszu *i* és *ê*-t jelent; ך hosszú *ô* és *û*-t jelent; ך és néha ם a hosszú *a*-t és a hosszú *a*-ból homályosodott *o*-t jelentik, p. o. שְׁלֹמֹה (שְׁלֹמֹה + ך) *šēlômâu* helyett. A legrégibb héber írásban még ezen vokáljegyek is hiányoztak s legfeljebb csak a végmagánhangzó jeleltetett meg; a Levyféle gyűjtemény legrégibb héber pecsétén ezen sorírást olvassuk:

לשמעיהו בן עזריהו

Az *u* betű mind a két névben mint végmagánhangzó megjeleltetett. A *phöniciai* írás hasonlóképen csupán csak a végmagánhangzót jelelte meg, de azt is egyedül akkor, midőn a szótag eredetileg mássalhangzóba végződött s a későbbi magánhangzó az előbbeni mássalhangzónak a megelőző vocalisba való felolvadásából eredt. Erről még lesz szó a maga helyén. A héber az itt-ott előforduló végmagánhangzót megjelelvén, azt legalább az írásban megőrizte; ezen a kimondásban már többé nem hallható nyelvrégiségeket az írás megjelelvén, a jelenkori nyelvészetnek nagy szolgálatot tett. Az ó-testamentomi könyvek mentől régiebbek, annál kevesebb a magánhangzó-jelek száma. A pentateuchos legrégibb részeiben leggyéribben fordul elő a vokáljel; ezen részekben az elvont szók *ût* képzője egyszerűen *t*-vel iratik. Nahum és Job könyvének egyes helyein szintén gyéren fordul elő a vokáljel. Böttcher szerint a régi iratok közt leginkább Hoseás, Amos, az Énekek éneke bővölködik vokáljelekben. Esaiás könyvét a leírók hanyagsága oda juttatta, hogy a régi részek az újaktól már csak nehezen megkülönböztethetők. Jeremiás és a Királyok könyve bővölködik a ך ם vokáljelekben*). A chronikák

*) Böttcher megjegyzi, hogy לֵא helyett e könyvekben לֵא is állhat.

könyvében, a későbbi zsoltárookban, a praedicator könyvében, Dánielben igen gyakori a vokálbetű. — A hangsulynál fogva hosszú magánhangzók kivételesen iratnak vokálbetűvel, p. o. יִקְטִיל יִקְטִיל helyett. A magában hosszú magánhangzók a szó közepén, leginkább a hangsulyozott szótagban, vagy legalább ahhoz közel, jeleltetnek meg vokálbetűkkel; mentől távolabb vannak a hangsulytól, annál gyakrabban hiányzik a vokáljel, p. o. קוֹל qól, קוֹלוֹ qóló, יִנְקֵי jonég, (később יוֹנֵק). הַצְּצִירוֹת a. m. χᾶσῶσερότ (a későbbi írás הַצְּצִירוֹת). A részletek az általános elvekből folynak, s minden terjedelmes héber grammatikában megtalálhatók.

A *phöníciai* nyelvet, jelesen a *pun* dialectust a magánhangzók elhomályosodása jellemzi, e jellemző vonás némileg az egész *kanaáni* nyelvosztályt illeti. Innét jön, hogy קָמֵץ és קָבוֹץ nevek (*á* és *u*) egy és ugyanazon igetöből származtak (קָמֵץ, קָבֵץ, קָבֵץ igealakok a benyomást, bezárást jelentik). Továbbá innét jön, hogy ׀ egyjársást a rövid *o*-t is jelenti, p. o. הָקֵר (a rövid *o* neve *qames* χατuf). Innét jön, hogy *qames* neve *z'qófó* is, mely betű a *syr* nyelvben a hosszú *o* jele. Végül innét jön, hogy a keleti vagy *babyloniai* masorában χόlem és šureq neve helyett *qames* is előfordul. A *kanaáni* nyelvek előszeretettel a magánhangzók elhomályosodása iránt nem csak a hosszú *a* jelének és nevének imént előadott használata, hanem az arab nyelvvel való összehasonlítás is bizonyítja, a héber nyelvben qôtel áll qâtil, qatól, qatâl, pól-el fá-áll helyett. A *phöníciai* nyelvben ezen elhomályosodás még nagyobb haladást tett s a *pun* dialectusban az ezen irányban tett haladás teljességét érte el. A *pun* nyelvben a hosszú *o*-vá homályosodott *á* hosszú *u*-vá lett, p. o. qâtel, qôtel (qâtil) helyett, qatól (qâtâl) helyett qatûl áll, p. o. šalûš „három“ šalôš helyett. Hosszú *i* helyett a *pun* nyelvben gyakran jön elő hosszú *u*, p. o. šädýk צַדִּיק helyett. Hosszú *e* helyett a *pun* nyelv hosszú *i* magánhangzót ejt s e kiejtésében a régiebb és eredetibb hangzást újból előidézi, p. o. גִּסְרָה helyett *Gisira*-t mond s e helynév alakja már igen közel jár az eredeti جَسْرَة alakjához. A *pun* a

hosszú *ô*-t *û*-nak ejti, p. o. *âlônâth* „istennök“ אֱלֹנֹת helyett. Az *u* betű a pun nyelv területében valódi uralkodó gyanánt szerepel. A phöníciaiak, jelesen a punok, minden magánhangzó közt az *u* hangot szeretik leginkább. — A magánhangzók megjelöléséről a phöníciai nyelvben ezen értekezés folyamán még lesz alkalmunk szólni.

A csak imént leleplezett *moabi* nyelv hosszú magánhangzóirol csak annyit jegyzek meg, hogy megjelelésök némi ingadozásnak van alávetve.

Az *arámi* nyelvek két nagy osztályra oszlanak, az egyik a keleti, a másik a nyugati. A nyugati árami nyelv Esdras és Dániel könyvében, a jerusálemi Talmudban, a bibliai paraphrasisokban őriztetett meg, — továbbá a *samaritán* nyelv és *Ma'lula* környékének nyelve szintén nyugat-arámi. A keleti árami nyelv legrégebbi maradványait az assyr ékiratok foglalják magokban, — továbbá Jeremiás 10-ik f. 11. v. is ide számítandó. A babiloniai Talmud, a mandeus nyelv, az *ó*- és *új*-syr szintén kelet-arámi nyelvek. Ez az árami nyelvek osztályzata, melynek kiderítése körül Nöldeke és Merx magoknak nem kis érdemeket szereztek.

Az assyr nyelvben a névszó eredeti esetragjai *um*, *im*, *am* idő multával *uv*, *iv*, *av* ragokká változtak, melyekből a későbbi *û*, *î*, *â* alakok fejlődtek, — ezen magánhangzók mennyiségét a végmássalhangzó kieséséből magyarázhatjuk meg. Az ilyenszerű hosszúak a hosszú magánhangzók ötödik osztályába tartoznak, melynek két alosztálya van, u. m. 1. a következő consonans kiejtését, 2. a kettőzendő consonans kettőzésének elmaradását kipótló magánhangzók alosztálya.

A syr nyelvben következő hosszú magánhangzók jönnek elő: *â*, *î*, *û*, *ê*, *ô*.

Zeqôfâ-nak az arab és héber nyelvben *â* és *ô* felelnek meg, p. o. *ketâbâ* a. m. كِتَابٌ, كِتَابٌ „könyv“, *qôtlâ* (vagy *qâtlâ*, — mind két irás egyformán helyes) a. m. قَاتِلَةٌ. A régi syr nyelvnek ezen elhomályosodott hosszú *a*-ja kanaáni befolyásra hágy következtetnünk. A keleti aramismus a tiszta hangzást megőrizte, mint a hogy ezt az

új-syrben megláthatjuk, p. o. *árá* „föld“. Az úgynevezett bibliai chald nyelv, mely a nyugoti aramismus legrégebb nyelvmutatványaiban előttünk áll, a hosszú *a*-t még tisztán ejti ki, p. o. **עֲלָמָא** „világ“. A targumok nyelve se homályosította el a hosszú *a*-t, mint a hogy ezt a **כְּתָבָא** szónak példája bizonyítja, **וְכְתָבָא כְּתָבָא דִּיִּי** „az írás Istené volt“. A syr nyelv ezen sajátságának eredetét se Uhlemann se Merx meg nem mutatták; én az eredetet egyes egyedül a kanaáni befolyásban látom.

A syr *ê* megfelel az arab és héber *ê*-nek; az **עֵי** névszavak „status absolutus“-ában a syr hosszú *i*, *ai*, *ê*-nek felel meg, p. o. *ʿîn* a. m. **عَيْن**, **عَيْن**. Ezen hosszú *i* Merx nézete szerint nem *ê*- (*ai*-) ből, hanem ezen eredetibb alakból **עֵי** *ejan* eredt, még pedig úgy, hogy a gyenge *ę* *j*-vel egyesülvén, *ê*-vé lett s e hosszú *i* a következő *a*-hangot elenyésztette. Végül a **פֵּי** igékben *yg*-ből *î* válik, p. o. *îlîd* stb.; az **פֵּי** igéknél hasonló egyesülést látunk.

A syr hosszú *e* a héber *ê*-vel megegyezőleg *ai*-ből eredt, p. o. *bêt* **בֵּיַת** „ház“ helyett. Néha *ê*-ből is válhat *ê*, ha a magánhangzó, a kiesett végmássalhangzó kipótlására öblösebb lesz, p. o. *qätlê* a. m. **קַטְלֵיַן**, **קַטְלֵיַן**; — ez esetben a mandeus nyelv még az eredeti *î* hangzót ejti.

A hosszú *o* jele *δῆλοσων*; nekünk itt csak a hosszú *o*-val van dolgunk, ez 1. az arab és héber *û* helyett áll, p. o. *nehvôn*, „fognak lenni“, *mâlôkâ* „tanácsos“ (l. ö. h. v. **نَاطُور**) 2. héber **ו** helyett áll p. o. **אֲחוּנָא** „kicsi testvér“ (héberül **אִשׁוּן** stb.) stb.

A hosszú *u* jele szintén *δῆλοσων*, megfelel 1. az arab és héber hosszú *u*-nak, p. o. **نور نورא**, 2. az arab *au* ikerhangnak, p. o. **יּוּם** *jâm* (**يَوْم**). Az *û* eredete nem csak *ev*, hanem *ve* is lehet, p. o. *k'ajutâ*, *hajvebâ* helyett.

Az új-syr nyelv több magánhangzót használ mint az ó-syr. A zárt szótagokban a hosszú magánhangzókat meg-
rövidíti s a keleti syr nyelv ezen sajátságáról már Barhe-

breus emlékezik, ki az אָרְעָא szó kiejtéséről megjegyzi, hogy első hosszú *a*-ját a keleti syrek röviden ejtik. Az írás itt az etymológiához ragaszkodik s a kimondástól eltér. Néha a zárt szótagban foglalt hosszú magánhangzó, eredeti rövid magánhangzó, mely a kimondásban se változott s hosszú magánhangzó gyanánt való megjelelése csak írásbeli tökéletlenség. Néha az írás eltér az etymológiától s a kimondást követi, p. o. קָם קָם helyett (= קָרָם).

Az új-syr nyelv a nyílt szótagba lépő rövid magánhangzót hosszúnak ejti s ezen megnyújtás még az írásban is meglátszik. Nöldeke jeles új-syr nyelvtanában két esetet hoz fel, melyben az írás a nyílt szótagban álló rövid magánhangzót rövidnek jeleli 1. mikor egy a kiejtésben többé nem hallható torokhang követi, p. o. בְּרָא „világosság“; 2. némely az ó-syr nyelvtől kölcsönzött szóban, p. o. מְלֵאָא stb. — A hosszú *a*, ha ק, ט, ח, ע, צ, ר után következik, *á*-nak hangzik, p. o. *qáre* „olvas“, *rámá* „magas“. A hosszú *e* *ê*-nek is hangzik. A hosszú *î* az elhomályosító consonansok után majdnem *ei*-nek hangzik, p. o. קֵימָת *keimat*. *î* és *ï* a kiejtésben különböznek, a hosszú *o* néha *û*-ig sülyed; ez a két jel az ó-syr írásnak megfelelőleg *δύσσορον*.

A mandeus nyelv minden magánhangzóját megjeleli az írás. Ezen jelelés hasznos lehet az élő nyelv számára, mi reánk nézve azonban e haszon mellett kár is van, a mennyiben a magánhangzók mennyiségét magából az írásból meg nem ismerhetjük. Különbözik a magánhangzókat illetőleg a mandeus nyelv a syrrel megegyezik, csakhogy magánhangzóiban nem oly szabályos, mint a syr.

Ezek után áttérünk a nyugat-arámi nyelvekre, melyeket az áramismus palaestinaei dialectusainak neveznek*).

A *pálmyrai* nyelv, mint a hogy ezt Nöldeke megmutatta, az árámi nyelvek délnyugati osztályához tartozik, mind a mellett némely fontos dologban az edessai syr nyelvvel mutat nagy megegyezést. A *pálmyrai* nyelvben a hosszú *a* nem

*) Így nevezte őket már Barhebreus.

homályosodott hosszú *o*-vá. Az *ê* és *î* közti különbséget ép úgy ismeri a pálmyrai nyelv és írás, mint a hosszú *o* és *u* közöttit, ugyanezt látjuk a syr nyelvben is. A pálmyrai nyelv a legrégebb syr énekekkel, a bábyloni talmuddal s még inkább a mandeus nyelvvel megegyezik abban, hogy hosszú végmagánhangzóját, ha az *i* vagy *u*, s ha *e* két hangot hangsúly nem védi, nehányszor a kiejtésben elhanyagolja s az írásban nem jeleli; a felírásokban előfordul **נחתי נחת** helyett, **אקימו אקים** mellett. A hosszú belhangok (inlautenden langen) közül az *i* és *u* hang szabályszerűleg jeleztetett, a hosszú *o* közönségesen, a diphthongusból keletkezett *e* többnyire ki van írva. A másik hosszú *e*, mely nem diphthongusból keletkezett, s a hosszú *a* meg nem jeleztettek; ily hiányt mutat e három szó írása: **בל, אל, דמום** $\delta\eta\mu\omicron\varsigma$. A végmagánhangzókat illetőleg a hosszú *i* jele **י**; a hosszú *u*, *o*-é **ו**; a hosszú *a*-é **א** s néha **ה**; a diphthongusból keletkezett *ê*-é **י** vagy **א**, a másik *ê*-é **א** vagy **ה**. Mind ezekből azt látjuk, hogy a pálmyrai írás még a régibb syr kéziratoknál is kevesebb magánhangzó jelt használt; továbbá azt is látjuk, hogy a **ה** alkalmazásában **א** helyett a pálmyrai írás a hébert követi.

A *háuráni* felírások a többi nábáthei felírással együtt a délnyugati aramismus jelentékeny nyelvmaradványait őrizték meg. A Levy által közölt három nábáthei felírás egyike így kezdődik: **דד מנסדא**, egy más felírás így kezdődik: **דנה צלמא**, e két felírás pronomen demonstrativuma **דד, דנה**, mind kettőben **ה א** helyett áll.

A samaritán írás a hosszú *a*-t három jeggyel jelzi, u. m. **ה, ע, א** jegyekkel; a hosszú *e*-nek jegye, ha belhang **י**, ha véghangzó **א**; **י** = *ê*; **ו** = *á*, *ô*.

A bibliai árámi nyelven irt rövid szövegek némi szabálytalanságot mutatnak a mennyiségre vonatkozólag, Dániel II. 32-ik versében **דדב** áll **דדב** helyett (**דדב, דדבא**). Dániel IV. 33-ik versében **דדב** áll **דדב** helyett. Esdras VII. 18-ik versében **דדב** áll **דדב** helyett. A targumimok igen sok hibás vokáljelt tartalmaznak, így p. o. **סדדדדא** helyett **סדדדדא** olvasandó. Ezért mondja Michaelis: „Questus est

Buxtorfius, turbatissima se in codicibus versionum chaldaicarum puncta reperisse.“

A jeruzsálemi tálmud a rövid magánhangzókat is megjelelte.

A *malulái* nyelvről bajos megmondani, hogy hosszú *a*-ját *á*-nak vagy *ô*-nak ejtette. Ferrette arab átírásaiban ! áll ezen kétséges hang kifejezésére. Ugy látszik, hogy ha néha a hosszú *a* homályos kiejtése elő is fordul, a rendes kiejtés a tiszta *á*-hang.

A **לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל** összetételben méltó feltűnést okoz a hosszú *i*, melynek helyében *á*-t várnánk.

Áttérvén a déli sémi nyelvek osztályára, azt látjuk, hogy az arab nyelv hangzata minden sémi nyelv közt a legerőteljesebb s az eredeti egyszerűséghez még legközelebb álló, — a hosszú *a*-t annyira kedveli, hogy igen sokszor *á*-t találunk ott, hol a héber nyelvben *ó* áll, p. o. **نَارٌ**, **قَتَالَ**, **قَاتٍ** a héber **קָטוּל**, **נֹר**, **קוּה** helyett. Ewald az arab nyelv alakjainak eredetiségét nem tartotta oly bizonyos igazságnak s biztos kiindulási pontnak, mint e tan megalkotója Schultens s a jelenlegi nyelvészek. Ez Ewaldnak és Luzattonak egyiránt terhére eső körülmény, — innét jön az, hogy Ewald a héber **קָטוּל** alakot az arab **קָתַל** alaknál eredetibbnek tartá, innét folyik sok más téves nézete. Az arab nyelvben *ê* és *û* sokszor felel meg oly héber *ê* és *ô*-nak, mely nem diphthongusból keletkezett, p. o. **فَدِيرٌ** „fal“, — **فَدِيرٌ**, **فَدِيرٌ** hosszú *e*-je *î*-ből lett, mint a hogy ezt a declinatio rendjén megláthatjuk, st. constr. **فَدِيرَاتٍ**, a többeszám st. constr. **فَدِيرَاتٍ**. Az idegen nyelvekből átvett szavak *ê* és *ô*-ja helyett az arab nyelv *ê* és *û* magánhangzókat ejt. A héber nyelv *ai* diphthongusának összevonásából *ê* ered, ezen *ê* helyett az arab nyelvben néha *a*-hang áll, az *i* betű ez esetben nem hangoztatik, p. o. **عَلِيٌّ** = **عَلِيٌّ**; az eredeti névszóalak *alaj* lehetett, melyből az arab kimondásban *alala* vált; az írás — mint látjuk — az alak etymológiáját követi:

Gesenius s mások עַיִל-t a többesszám st. constructusának tartják; ez nem lehet így, mert az arab 'ala alak ellene mond.

Az új-arab nyelvben már előfordul az ê és ô-hang, p. o. *jôm, lél* stb.

A máltai nyelvben meglepő a hosszú *a* *ie*-re való kettéválása, p. o. *bieb, báb* helyett, a sziciliai nyelvjárásban hasonlót látunk. A hosszú *i* néha *ie*-nek hangzik, p. o. *trieq*

طريق helyett.

A himjári nyelv hangviszonyairól Osiander nyomán csak annyit mondhatunk, hogy az arabbal megegyeztek. A *himjári* vagy *sabei* nyelv az arabbal és aethioppal együtt képezi a sémi nyelvek déli ágát.

Az aethiops nyelvben mind az öt hosszú magánhangzó előfordul, u. m. *â, ê, û, é, ô*. A hosszú *a* az arab kiejtésnek megfelelőleg megtartotta magát eredeti tisztaságában; nem hogy *ô*-vá nem homályosodott, mint a hogy ezt a kanaáni nyelvek osztályában s a nyugoti syrben látjuk, de sőt sokszor helyettesíti az idegen nyelvekből felvett szavakban az *ô*-hangot, p. o. *mâr* a syr *môri* helyett, *haimânôt* a syr *haimonâtô* helyett. Többször felel meg az aethiops és arab hosszú *â* egy eredetibb hosszú *o*-nak, mely *au* diphthongusból eredt, p. o. *qâl* (قال); az árámi nyelvekben az egy nyugoti syr kivételével *qâlâ*, melynek a héberben és syrben קוּל felel meg, *qâl* *qôl*-ból, s *qôl* *qaul*-ból lett, — e szó legeredetibb alakja *qavl*. Az aethiops, arab*), árámi *dâr*-nak a héberben דָּר felel meg, mely szinte *dawr, davr*-ból lett. Néha az aethiops *â* az arab *au* diphthongusnak felel meg, p. o. *qâs*, arabul كَوْت „nadrág“. Az aethiops *â* többször felel meg hosszú *e*-nek az idegen nyelvekből átvett szavakban p. o. *Livârjûs* Liberius helyett stb. — A hosszú *i* a rövid helyett néha csupán csak azért áll, hogy az *i* ilyenképen tisztábban hangozzék, p. o. *masgûd* مَسْجِد helyett, — ez Dillmannnak egy igen finom észrevétele. Néha az *i*

*) قَبِيلَة értelemben.

egy eredetibb *ê*-nek, *â*-nak megvékonyodása, p. o. *mâ* מֵה, מֵה helyett; *î* több esetben az *ê* megrövidülése, p. o. *gîgûj* „bűnös“, *gîgaja* Ludolfus szerint „in errore gravi haesit“. Az aethiops *î* a görög rövid és hosszú *i*-nek, az *u*-nak és néha az *ai* és *oi* diphthongusoknak egyiránt felel meg, p. o. *Îtjâpjâ* Αἰθιοπία helyett. — A hosszú *u* gyakran változik hosszú *o*-vá; az *ô*, vagy az *ô*-ból eredt *â* *û*-vá szokott rövidülni. Az *ê* és *ô* többnyire diphthongusból eredt, ritkábban erednek a rövid *i* és *u* megnyújtásából. A rövid és hosszú *a* *ê*-vé homályosodhatik; az intensiv alak imperfectumában előforduló *ê* egyjárást a kettőzést pótolja, p. o. *jefêtem jefâttem* helyett. Néha *ê*, mint teljesebb hang, hosszú *i* helyett áll, p. o. *dâbêr, dâbêr* helyett. A hosszú *o* többször eredt a hosszú *u* megöblösödéséből, így az abstracták képzésénél.

Mielőtt a hosszú magánhangzók osztályát végkép elhagynók, lássuk a megnyújtás már egyszer felsorolt hét módját. A négy első osztályra szolgáló példákat itt ismételni fogjuk. Az első osztályhoz olyan hosszú magánhangzók tartoznak, melyek egy a szomszédos vokalisokba felolvadt mássalhangzót foglalnak magokban, p. o. *jakvum* יַקְוּם helyett. A második osztály az ikerhangok összeelegyedéséből támadt elegymagánhangzókat foglalja magában, p. o. *hausib* הַוְשִׁיב helyett. A harmadik osztályhoz azon hosszú magánhangzók tartoznak, melyek két rövid magánhangzó összehuzásából eredtek, p. o. a syr nyelvben *qatlók qatlaak* helyett „megölt téged“. A negyedik osztályhoz tartozók az értelem megjeleléseért hosszúak, p. o. *kâthil* קַתְּחִיל helyett. Az ötödik osztály a következő consonans kiesését vagy az elmaradt kettőzést pótló hosszúakat foglalja magában, p. o. az aethiops *jefêtem jefâttem* helyett. A hatodik osztályhoz tartozó hosszú magánhangzók a rövidek megnyújtásai a tisztább hangzat kedvéért, p. o. az aethiops *masgîd* مَسْجِدٍ helyett. A hetedik osztály azon hosszú magánhangzókat foglalja magában, melyek hehentős betűk befolyása következtében támadtak, p. o. a héber nyelvben *qârâ* קָרְאָה mellett. Az aethiops

nyelvben legkülönösebben az *a* nyulik meg a szótagot bezáró hehentős mássalhangzó előtt, p. o. *jemfá'* *jemfa'* helyett. Dillmann megjegyzi, hogy a legrégebb aethiops kéziratokban és nyelvmaradványokban ezen törvényt még nem követte a nyelv, habár egyes példák előfordulnak, melyekben a hehentős mássalhangzó a vele szomszédos magánhangzót megnyújtotta. Az ámhári ment legtovább e törvény követésében, a mennyiben a megnyújtott magánhangzót követő hehentős betűt kiejtésében és írásában egészen mellőzte, p. o. *lám* „bika“, *láhem* helyett. Néha a rövid *e*-t is megnyújtja a reá következő hehentős mássalhangzó, p. o. *jeré'i* „láss“ *je-ré-'e-i* helyett, mely *jerá'ei* helyett áll. Ezen megnyújtás a legrégebbekhez tartozik.

A hangsúly is megnyújtja a vocalisokat, lássuk a megnyújtásnak ezen második nemét. A szóképzés tulajdonképen összetétel; az eredeti egytagu szótagok, míg külön voltak, saját hangsúlylyal bírtak, melyet egy jelentékeny szótaghoz járulván, elveszítettek. Az így elért egység azonban még nem a legnagyobb egység. A sémi nyelvek eredetileg szintén a szóvéget hangsúlyozták, s hogy ez a déli sémi nyelvekben, nevezetesen az arabban másképen van, azt a hosszú vokalisok befolyásának lehet tulajdonítani, melyek a hangsúlyt magokhoz ragadták. Ennélfogva, nem csak a hangsúly változtatja meg a magánhangzókat, hanem a magánhangzók is megváltoztathatják a hangsúly helyét és ez igen fontos körülmény.

Ia azt kérdezzük, hogy miért áll a sémi három mássalhangzós-szó második, illetőleg végső szótagán a hangsúly, feleletül azt nyerjük, hogy a hangsúlyt oda az alakokra nézve oly fontos jellemmagánhangzó kívánja, mely legtöbbször ott van, p. o. a perfectunban az *a, i, u*, قَتَلَ, فَرِحَ, حَسَنَ stb. Az arab *qátala*-t ejtett ki, de ez nem az eredeti kiejtés; az eredeti kiejtés *katál* volt, mert ezen második *a* a jellembetű. Maga a héber קָטַל megmutatja az eredeti hangsúlyt, mely *qatál*. *Jiq-tól* nem változott. A hangsúlyt nem csak a magánhangzók hosszú mennyisége és a szótagok minősége változtatják meg, hanem az elváltozott értelem is képes helyéből megmozdítani,

erre több példa van, én itt csak egy esetet hozok fel, melyet Pott egyik újabb nyelvtudományi értekezésében találtam. A hangsúly megváltozott helye a jelentés megváltozását jelentheti, így képeztetik némely görög nomen proprium a hangsúly hátravetésével egy megelőző szótagra, p. o. Διούγενής, διούγενής „Zeus nemzetségéből való“, — Νικήτης „Victor“, νικητής „győző“ stb. Így változik meg az eredeti hangsúly helye, mely mindig a legjelentékenyebb szótagon állott. Az éjszaki sémi nyelvekben, illetőleg a héberben a szótag minősége, az arabban a magánhangzó mennyisége azon tényező, mely a hangsúlyt eredeti helyéről megmozdítja. A héber nyelvben ez a hangsúly törvénye: a hangsúly mindig az utolsó szótagon nyugszik, kivéve azon két esetet 1. ha a végső szótag nyílt, 2. ha a zárt szótag magánhangzója rövid, melyet egy nyílt szótag előz meg, p. o. כְּתַבְתָּם *k'tabátam*.

Azonban az itt mondottakból nem következik, hogy a szó végén lévő nyílt szótagon a hangsúly ne nyugodhatnék, mert a névmási ragok, némely nominalis rag, mint הַ, יַ, a verbalis הַ, יַ, וַ rag is, ha a megelőző szótag megrövidülhet, a hangsúlyt magokhoz vonják, p. o. עָמְרוּ, דָּבְרוּ, דָּבְרוּ, דָּבְרוּ. — סוּסָה, רָגְלֵי, רָגְלֵי „gyalog“, — כָּתְבָה „irt“, — כָּתְבוּ „irtak“. Azon igealak végső szótagja nem hangsúlyozható, melynek utolsóelőtti szótagja meg nem rövidíthető, mint p. o. הִכְשִׁילוּ „megingatták“, stb. Mind ezeknél fogva azt lehet mondani, hogy a hangsúly a ragozatlan szó végéről a ragozás esetében mind annyiszor a ragra száll, valahányszor életerős rag járul a szóhoz, mely még minden vitalitását el nem veszette. A tisztán csak a jó hangzat kedvéért mellékelt הַ, הַ (הֶהָ), וַ (וְאֶלְמֵי) nem vonják magokra a hangsúlyt, mert nem bírnak saját értelemmel. A hangsúly descensiojának törvénye nem általános értékű. Az értelem kívánalmait ellensúlyozták a szótag természete s a magánhangzó mennyisége; — e két tekintet túsájából bizonyos határozatlanság látszata eredt, melynek benső szabályát csak a mélyebben beható értelem találhatja meg. A nomenhez vagy verbumhoz járuló הַ, וַ, וַ, ha egy *chatef*-hang megelőzi őket, a hangsúlyt magokra

vonják, p. o. **דְּבַרְךָ** „szavad“, **יְתִתְּבֵךָ** „irt neked“. Azért nem mondható *debâr'ka*, mert a chaťef egy magánhangzó nyoma lévén, a hangsúly a szó végétől igen távol esnék. A **תְּתַבְּנָה**, **בְּתַבְּתֵי** alakokban ilyen chaťef nem fordulván elő, azon szabály megállhat, hogy a nyílt végszótag nem vonja magára a hangsúlyt. A **דְּבַרְךָ** alak hangsúlyát illetőleg már említve volt, hogy a chaťef-hang egy teljes magánhangzó nyomát képezi; a teljes magánhangzó az arab nyelvben még meg van, mint eset-jel, p. o. **كِتَابُكَ** „könyved“.

A dél sémi nyelvekben a szótag mennyisége határoz, így az aethiopsban is, hol a hosszú nyílt vagy rövid zárt szótag a hangsúlyt magára vonja. A rövid végmagánhangzó soha nem hangsúlyozható, azon rövid magánhangzót magában foglaló szótag sem nyerhet hangsúlyt, mely egy a szó végén állott magánhangzó elenyészte után támadt, p. o. *hágar*, *hagar'* helyett. Már ebből is meglátszik, hogy a hangsúly ritka esetben nyugszik a végszótagon. A „báarakata“ igealakban a hangsúly elég távol van a végszótagtól, a nyílt szótagok mind előbbre tolják, míg a szó első szótagja felett megállapodik. Az ilyen hangsúly eléggé különbözik az éjszaki sémi nyelvekétől. A rokonnyelvek a hangsúlyban nem mindig egyeznek, példa erre a magyar nyelv, mely a hangsúlyt illetőleg eltér a többi rokonnyelvtől. A syr nyelv hangsúlya inkább hasonlít az arabhoz, mint a héberhez, a mennyiben a leggyakoribb hangsúly az utolsóelőtti szótagot éri. Két pontban mégis különbözik a syr az arabtól és e két különbség szorosan összefügg: 1. a szótagok megfeleléségében, 2. a hangsúlyozható syr végszótagban, melynek az arabban mi sem felel meg. Az arab szavak kihangzásai rövid magánhangzók lévén, ezek a többi rokonnyelvben idő multával elenyésztek, ebből az következik, hogy az arab utolsóelőtti szótagnak az éjszaki sémi nyelvekben az utolsó szótag felel meg. Az arab *málíku* a syr *málkâ*-val megegyezik a hangsúly tekintetében, csak hogy a syr szóban az antepenultima egy rövid magánhangzó (*i*) kiesése következtében penultima lett; ettől nagyon különbözik a héber **מִלְכָּה**, melynek hangsúlya

a szó végén van. A héber *qaráb*-nak a syrben *q'ráb*, az arabban *qárábá* felel meg s ezen különbség az arabtól a különböző szótagok miatt van, ha az arab *qárába*-nak megfelelőleg a syrben is *qarab* volna, a hangsúly az első szótagot illetné (*qáráb*). Az arab *jáqtulu*-nak a syrben *néqtul* felel meg, ettől felettébb különbözik a héber יִקְטֹל. Az új-syr nyelv a hangsúlyt illetőleg el nem távozott a régi syrtől. Abból, hogy a syrben *q'ráb* áll *qáráb* helyett, a hangsúly eredeti helye kideríthető lesz, itt a syr hangsúly megtartotta eredeti helyét. Az arab hangsúly hármastörvénye ez: 1. a kihangzó rövid magánhangzó soha nem hangsúlyozható, ebből ezen kihangzás eredeti jelentéktelensége következik, melyből csak későbbi időben vergődött magasabb polezra, midőn a flexio szolgálatába vette, 2. a jelentékeny utolsóelőtti szótag magára vonja a hangsúlyt, ha hosszú magánhangzója van vagy zárt szótag, p. o. *jaqúlúma*, 3. ha az utolsóelőtti szótag rövid és nyílt, a hangsúly az antepenultimára száll, p. o. *qátala*. Ezzel megegyezik az aethiops hangsúly törvénye. A syr hangsúly az arabbal több hasonlóságot mutat, de a teljesebb kihangzást elveszítvén, végszótagja is hangsúlyozható, ha hosszú, p. o. *malakú*, *máqtól* stb.; ezen szótagnak az arabban az utolsóelőtti felel meg. A status emphaticus á végzete a hangsúlyt magára nem vonja. Ha a zárszótag hosszú magánhangzót nem foglal magában, a hangsúly az antepenultimára száll, p. o. *néqtol* stb. Egyben hasonlít a syr hangsúly törvénye a héberéhez, s ez a *Pé'al perfectuma* c. sz. 3. sz. hangsúlyozása, mely *q'tál*. Ezen hangsúlyt igen fontosnak tartom az eredeti hangsúly helyének kiderítése miatt, mely a jellemző szótagot érte.

A hangsúly nagyon nagy hajlandóságot mutat az eredeti rövid magánhangzók megnyújtására. A rövid magánhangzók közül egyedül az *á*-t és ritka esetekben az *é*-t szenved el, ellenben az *ö*-t *ö*-vá, az *ě*-t *á*-vá vagy *ē*-vé nyújtja meg. Ilyen, a hangsúly által megnyújtott magánhangzó, a mint a hangsúly tőle távozik, megint rövid lesz, p. o. שֵׁם „név“, שְׁמִי „nevem“. Ewald ezen két alakot כְּתוּב és הִכְתוּב — a hosszú magánhangzó tekintetéből —

egyenlőknek tartja, s mind kettejüknek szembe állítja a קָם, קָם-féle alakokat, — ez merő tévedés; a קָתוּב alakban a hosszú magánhangzót nem a hangsúly, hanem a szenvedő részesülőknek megjelendő alakja kívánja. Azon hosszú magánhangzókat, melyeket nem a hangsúly nyújtott meg, nagy egyoldalúság lenne Ewalddal „wurzellange“-nak nevezni. A hangsúly szereti a megelőző nyílt szótagban a hosszú a-t, p. o. קָתוּב, יָקוּם. Ez a megnyújtás csak akkor marad el, midőn a nyílt szótag után egy alakilag fontos hosszú magánhangzó következik, szóval, midőn az alak az első szótagban rövid, a másokban hosszú magánhangzót kíván, p. o. נָבִיל „határ“ stb. Ewald tulontul nagy befolyást tulajdonít a hangsulynak a magánhangzókra. A hangsúly a jellembetű hatásos kiejtése lévén, maga is az alakképzés egyik jelentékeny eszköze s nem valamely az alaki követelményeken kívül álló hangtani hatalom.

A rövid és úgy nevezett legrövidebb magánhangzók a sémi vocalismus tanának egyik érdekes részét képezik. Következő tábla tünteti elő a héber rövid és legrövidebb magánhangzókat:

1. a legrövidebb magánhangzók:

a szinetlen	e három gyengén
Š'vâ' mobile (.)	szinezett hang a, e, o

2. a rövid magánhangzók:

a) a tompa	b) a hegyes	c) a világos
ě, ō	ĩ, ů	ǎ

Azon mássalhangzó, mely alatt a Š'vâ' jele áll*), ha a szótagot kezdi, szinetlen magánhangzót előz meg, ha a szótagot bezárja, magánhangzótan. Már ezen szinetlen magánhangzó eléggé bizonyítja a héber nyelv vonzalmát a teljes vocalismus iránt; így p. o. כֹּתְבִים nem hangzik kótbím-nak, hanem kótébím-nak, mely hangzás keménynek nem mondható. Az előbb említett vonzalomnak még nagyobb bizonyossága az úgynevezett három chatef hang; e három hang a szinetlen

*) (.) eredetileg talán o.

š'vā mobile helyett áll. Ott, hol az alak nem kíván magánhangzót, e három vocalis még is előfordulhatván, a héber nyelvnek vonzalma a teljes vocalismus iránt kétségbe nem vonható. A torokhang fejlesztí ki leggyakrabban a chaṭef magánhangzót, még pedig a szótagot kezdő, a két szótag közt ingó, sőt a szótagot végző chaṭef szerepelése eseteiben. Az utóbbi esetben fontos a folyékony mássalhangzó következése, mely a chaṭef-hangzást elősegíti, ide tartozó példák יִחַדּוּ יִקְמַלּוּ alak helyett, יַעֲמַדּוּ, יִדְעֻנּוּ, יִדְעֻנּוּ helyett, valamint elő is fordul יִדְעֻתִּיךָ „ismertelek“. De a chaṭef-hang ott is előfordulhat, hol az illető mássalhangzó nem gutturalis, még pedig leginkább megelőző *u* és *i* vocalisok után. Valahányszor a Š'vā' mobile a quiescenssel összetéveszthető, e tévedés kikerülése a š'vā' helyett chaṭef-hang ejtetett és iratott, — ez esetben a chaṭef-hang *a* volt. A hires Schultens instit. aram. című munkája 114-ik lapján nem tévedett, midőn a syr נַפְקַן alakot *nefaq*-nak olvasta. A syr nyelv is használja a š'vā' mobile és chaṭef-hangokat, mint a hogy ez Sionita Gábor, Amira és mások átírásaiból is kitünik; a š'vā' mobile a reá következő magánhangzó színét viseli *s* a három rövid hang *ā*, *ī*, *ū* egyikéhez vagy másikához hasonlít. Ezen hangnak nincs jele az írásban, de már Norbergus hallotta egy maronita syr szájából és e kiejtést az újabbak közül Stoddart is valónak találta. Ezen hang világos nyomai a בְּנִדְכַפַּת betük hehentésében megőriztetek. Az Apostolok idejebeli kimondás e chaṭef-hangokat nem hanyagolta el, példa reá azon néhány sémi szó, melyeket az evangyéliumok a késő századok számára megőriztek, ilyen szó τολοῦζ, λημὴ σαββατωνί stb. E néhány evangyéliumi példából megtudjuk, hogy az Apostolok idejében, a palaestinaí árámi nyelv rövid *a*-t ejtett a héber š'vā' mobile helyett. Ebből megláthatjuk, hogy az árámi nyelvek se szütkölködnek vocalisok nélkül; továbbá megjegyzem, hogy a sémi nyelvekben érvényében tartatik azon ősrégi törvény, mely a magánhangzók üreit egy alakilag indokolt magánhangzó utánhangjával pótoltatja ki, ilyen utánhang az arab ige végvocalisa, mely az elsőnek hangi társa. A phöniciái

kiejtésben a *švā'* mobile majd nem mindig szótagot képez s rövid magánhangzó gyanánt ejtetett ki, p. o. *mūqôm* מקום, *būchā* בך helyett. Itt is ugyanazt látjuk, mit az árámi nyelvekben s magában a héberben is láttunk s mi legkitünőbb a héber szavak hellenisticus kiejtésében. A phöniciái chaṭef-hang legtöbbsnyire *ū, ŷ, ō*, p. o. *Šūthāl* שתול *sāri* צרי „opobalsamum“. Schröder azt állítja, hogy a phoeniciaiak e hangot azért választották, mert leghatározatlanabb, a határozatlan hang mindig homályos lévén. Én úgy gondolom, hogy e hangzást a phoeniciai nyelv ismert előszeretete a homályos hangok iránt eléggé megmagyarázza. Mikor a *švā'*-hang szinetlennek marad, egy francia *e muet* gyanánt hangzik, s nagyon hasonlít az aethiops magánhangzók hatodik osztályának hangjához, melyről Ludolf így ír „adeo profunde (sonat) ut parum a murmure absit“. A legközségesebb kiejtés megegyezettette a *švā'*-hangot a reá következő teljes vocalissal; e vocalis assimilatio jelentékeny szerepet játszik a sémi nyelvekben; a tiberiási kimondás különösen gyönyörködött e megegyeztetésben. Ilyeténképen visszaszerezte a jóhangzat az alakok régibb magánhangzóterjedelmét s visszaadta a szónak azon vocalisokat, melyektől az egyensúly törvénye előbb megfosztotta.

A rövid magánhangzók *ā, ī, ū, ē, ō* s azon *ü* és *ö*-hang, melyekről ez értekezés elején szólottam. A héber nyelv e hangok mindegyikével birt; a rövid *e* és *o* hangok későbbi hangátmeneteleknek köszönik lételüket; a rövid *e* *ā*-ból és *ī*-ből származott; a rövid *o* többsnyire egy eredeti *u*-ból eredt s csak igen ritkán lett rövid *a*-ból. Az *a*-hang a hangsúlyt megelőző zárt szótagban könnyen válik *e*-vé, melyből utóbb *ī* lett, p. o. ^{9 5 5}אָכַר, אָכַר. *I* és *u* a hangsúlyozott szótagban vagy utána *ē*-vé és *ō*-vá változik, illetőleg ezen hangokra öblösödik ki, ilyen módon támadt a héber imperfectum יִקְטֹל az arab يَفْتُلُ helyett. A későbbi zsidók מִקָּה helyett מִקָּה alakot irtak; az *ē*-nek *ī*-ből való elváltozását a מִקָּה szóval sokszor szomszédos מִקָּה *e*-hangzata idézhette elő. Az arab voca-

lismus a hébert eredetiségben fejlődülje. A kanaáni nyelvekben az *o*, *u* hangzat a többin tulnyomó. Az árámi nyelvek szeretik a tisztán hangzó *a* betűt. A syr nyelvben igen ritka a rövid *ī*, ez *ě*-vé változott, p. o. **יְבִיחַ** (יְבִיחַ, זְבִיחַ); az *i*-hang a nyílt szótagból kihagyatik, a zárt szótagban *e*-re öblösödik. A syr rövid magánhangzók nyílt szótagban nem állhatnak s a hol nyílt szótagban rövid magánhangzó áll, ott vagy *čaṭef*-hanggal van dolgunk, vagy kettőzendő a reá következő mássalhangzó, habár annak nincsen is etymologiai magyarázata; az első esetre példa az **עֵי עֵי** igék *Af'el* alakja, a másakra *š'majo* (سَمَاء) „ég“. Az új-syr nyelvben a patach-hang sohase rövid *a*, rendszeren rövid *e* gyanánt hangzik s ott, hol elhomályosító mássalhangzók közlébe jut, csakhamar rövid *u*-vá homályosodik, p. o. *šimmān* **עִמָּן** helyett, *mūryan* **מָרְיָם** „Maria“ helyett. Azon syr, kivel Müller beszélt, az *a*-t következetesen kiejtette. A zárt szótagban előforduló *a* *i*-vé gyengülhet, p. o. *sitvā* „tél“ eredeti *sātvā* helyett. Az *ī* néha *ě*-nek mondatott ki, p. o. *dēbbā* „medve“. Az elhomályosító mássalhangzók ezen magánhangzót se kimélik meg befolyásoktól, *šsra* „tiz“ **עֶסְרָא** helyett, ebből az következik, hogy több esetben közönbös dolog volna a két említett magánhangzó jegyét egymással felcserélni. Magáról a rövid *i* jegyről az új-syr írásban, már itt megjegyzendőnek tartom, hogy ez a régi syr írás hosszú *e* magánhangzójának jele, ellenben az ó-syr rövid *i* hangjának jele az új-syr írásban a hosszú *e*-t jelenti. Igen sajátságos ez írásbéli ellentét! A rövid *u*-nak a jele nem különbözik a hosszúétól. Stoddard Hoffmann ellen megjegyezte, hogy a hosszú *u* jele a rövidet nem jelentheti, Nöldeke jeles új syr nyelvtanában ez állítást tarthatatlannak mondja. Az új-syr *ö*-ről és *ü*-ről már szólottunk. Az új-syrben az ajakhangnak is megvan saját befolyása a megelőző magánhangzóra, ha az *ā* talál lenni, p. o. *gūmlā* „teve“ eredeti *gāmālā* helyett. Az új-syr nyelv két három mássalhangzót is elszenved közvetlenül egymás után elválasztó vocalisok nélkül, p. o. *d'b'liboo*.

Rödiger gyűjteményében az ilyen mássalhangzótorlás kemény hangzatának enyhítésére az első mássalhangzó egy *ä* vagy *i* hangot kap. Néha a magánhangzótan kezdő mássalhangzó elé egy rövid magánhangzó toppan, melyet spiritus lenis előz meg. A szótagot bézáró mássalhangzó is kaphat vocalist, ha vocalis nélkül levő mássalhangzó követi, ez az ó-syr *m'haggânâ*. Az új-syr nyelv a régi vocalisokat megörizvén, sőt még ezeket újakkal is szaporitván, a vocalismus tekintetében az ó-syrrnél előbb áll. A mandeus vocalismusról nem sok megjegyezni való van. A mandeus irodalom és nyelv tanulmányát a balsors több csapása sujtja, a *Šūq eš Šūchi* község fogyó félben van, „mille“-jök elnyomatik és Jahja — Petermann egykori tanítója — tanítványok nélkül szükölködik. Az európai utasok iránt Jahja gyanakodó s többé nem hajlandó a mandeus nyelv tanítására. A dolgoknak ilyen állásában Dr. Socin se hajthatta véghez nyelvtanulási szándékát. — A mandeus nyelv is szereti a zártszótagban álló *a*-hang *i*-vé való meggyengítését s e tekintetben megegyezik a héber nyelvvel, mely az eredeti قَتَل alakot קָטַל alakká változtatta. A mandeus nyelvben az *a*-ra való homályosítás nem oly gyakori, mint az új-syrben, mind a mellett példák nélkül nem szükölködik; הוֹכֹמְתָא „bölcesség“, גּוֹבְרִיא „שׁוֹבָא „hét“ s más ide tartozó példák egy eredeti *ä* *ü*-vá való elhomályosodását bizonyítják; — a két utolsó példában az ajakhang befolyását látjuk. Az *r* és *a* torokhangok szeretik a szóvégen a megelőző *a*-hangot, ezért a mandeus kiejtésben is megvan a végszótag nem *a* magánhangzójának *a*-ba való elváltozása reá következő *r* vagy torokhangok befolyása következtében, p. o. אַמְאָר „szólj“ אַמְרָא mellett. Ezen elváltozás jelentékeny az éjszak sémi hangtanban. A mandeus nyelv az új-syrrrel megegyezően a magánhangzó üreket gondosan kiegészíti s illetéenkép segít a tulkemény hangzáson. Az üreket pótló s az írásban megjelelt mandeus vocalisokról néha nehéz megmondani, teljesek-é, vagy csak chaṭef-hangok? Spiritus lenissel ellátott אֵ vagy עֵ (*i*) betü szokta a *švā* mobilevel kezdő szó első mássalhangzóját megelőzni, p. o. אַלְבוּשׁ

„ölted“, **עכמא** „hogy“ stb. Sokszor a kibővített és ki nem bővített alak egymás mellett áll. Ezen szóadalék ritkán fordul elő az **ל, ב** praeposíciók után, p. o. **בימרומא**. A mandeus nyelvben, ott hol egy szóban három mássalhangzó találkozik minden közvetítő teljes vocalis nélkül, az első mássalhangzó után *i* ékeltetik a szóba, p. o. **עתיקריא** „hivatott“ (s. **אתקרי**), **תיחישבא** „te ötöt véled“. A becsusztatott *i* a sziszegő mássalhangzókkal kezdő reflexivák második *s* nem első mássalhangzója után következik, p. o. **נישתופיל** „le fog dobálni“. Az úgynevezett cháld nyelv is ismer ilyenemü becsusztatást, p. o. **מדרה מדרה** helyett. Az ilyen becsusztatott magánhangzók ott is szerepelnek, hol kemény hangzás nincs, p. o. **אקאמא** „előttem“ (samar. cháld **קמא**), **אבאתאר** „hátszél“, **עשומיא** „ég“ **אבתרא** mellett, **עשומא** „név“ **שומיא** mellett. A Talmudban is előfordul. A samarítán nyelvben szintén van prothesis, melyet az írás néha meg nem jelel. A megnyújtott alak belhangja többször megőrzi magánhangzóját, p. o. az *Af:el* alakban, p. o. **נאפרישאן** „megtanított engem“. Az imperfectum praefixai teljes magánhangzót kapnak, **שומא** „név“, **שומא** „hallott“ *u* betűt kap és pedig az *m* ajakhang következtében. Két egyenlő mássalhangzó, mely nem vált egygyé, közvetítő magánhangzót igényelnek, p. o. **אמאמיא** „népek“, így van ez az **ע"ע** igék *Pa:el* alakjában is, p. o. **באנאנית** „megmutattam“. Az *n* mássalhangzó könnyen egyesülhetvén a reá következő mássalhangzóval, hogy ez ne történjék, vocalist kap, p. o. **אנאת** „te“. A vocalis néha az ikerhangot óvja meg az összevonástól, p. o. **איאך** „mint“. A mandeus nyelv minden eszközét felhasználta, hogy magát a vocalismus terén könnyen beálló elszegényedéstől megóvja s e tekintetben magát az új-syr nyelvet is fejűlmulja. Mind a mellett ő is, mint a többi keleti árámi nyelv, végmagánhangzóit meg nem őrizhette; e végmagánhangzóknak a mandeus írás még nyomát se mutatja. Mégis a lehető e terén is elpróbálta s úgy tett mint maga a syr, illetőleg a végmagánhangzók közül többet magába a szóba becsusztatott s őket illetéknép az elenyészéstől megmentette; így tett a

Talmud nyelve is s ezen eljárás még az újabb déli sémi nyelvekben se szükölködik példa nélkül; az *El'kili* nyelv igeragozásának példája ismeretes.

A nyugati árámi nyelvek egyikében, a ma'úlai nyelvben bizony nagyon nehéz dolog a rövid vocalisok iránt magunkat tájékozni. Helyesen mondja Nöldeke, hogy a **شِنَا** szó első vocalisáról voltaképen nem tudhatjuk, hogy *i*-nek hangzik-e vagy *e*-nek; az *a*-ról se lehet tudni, hogy egészen tisztán hangzik-e, vagy sem, noha az utóbbi valószínűbbnek látszik. Az **نִנְמָן** szóban itt is, mint a többi árámi nyelvben az eredeti *a*-ból *e* vagy *i* vált. A **ثَمَّا** szó első szótagában egy igen régi vocalhangzás maradt fen, u. m. az *a* hang, mely a többi árámi nyelvben előforduló *u* helyett áll (*pummá*); úgy látszik, hogy itt az *u*-hangzást a reá következő ajakhang eredvényezte (l. ö. h. v. az arab **قَم** alakot). — A többi újabb árámi nyelvekben oly gyakran előforduló megrövidülése az eredeti rövid vagy idő múlva megrövidült szótagban előforduló hosszú magánhangzónak itt felette ritka és Nöldeke állítása szerint egyedül csak az **خ** ragban fordul elő; különben, mint az arab átírás mutatja, a hosszú vocalisok változatlanul megmaradnak, p. o. **كاجچا, مدينچا** stb. Azon végmagánhangzók, melyek a syrben s más rokon nyelvben hiányoznak, a ma'úlai nyelvben sem őrizettek meg; **قتل, اختب** a harmadik személy többesét jelentik. A parancsoló mód nőnemű s többes alakja nem különbözik az egyesszám himnemű alakjától, — tehát itt is kiesett a szóból az *i* és *u* magánhangzó. A ma'úlai dialectusban a magánhangzó nélkül szereplő mássalhangzó elé gyakran tétetik egy magánhangzóval felruházott „Spiritus lenis“, p. o. ezen perfectum alakokban: **اِحْتَبَ اِقْتَل**. Az **اِقْتَل** alak mellett előfordul a **قَتَل** alak is. Úgy látszik, hogy ezen előragaszték egyesegyedül a beszélő nagyobb vagy kisebb fogékonyságától függ a jó hangzat iránt, legalább Nöldeke így vélekedik. Minden esetre egy különös és nehezen megmagyarázható alak áll előttünk az **أُخَل**-ban. Nöldeke azt

hiszi, hogy a **خ** hang kiejtésének megkönnyítésére szolgál az 'u előhang.

Ezek után térjünk át a déli sémi nyelvekre. Az új arab nyelv *a* betűje az úgynevezett emphaticus mássalhangzók, a torokhangok és az *r* mássalhangzó szomszédságában mindig *a*-nak hangzik, különben többnyire *e* hanggá válik.

U az előbb említett esetekben *o*-nak hangzik, p. o. **عُرْبَان** 'orbân stb. Az új arab a régi arabhoz képest minden esetre vocalszegény, de azért általánosan vocalszegénynek nem mondható, egyedül hangsúlytalan és rövid végmagánhangzóit vesztette el. Az aethiops nyelv a rövid magánhangzók közül csak az egy *ä*-t őrizte meg, a többi rövid *e*-vé vált, mind a mellett az aethiops nyelv vocalszegénynek nem mondható, igéjének perfectuma a 3-dik személy egyesszámában vocalisba végződik, p. o. *nāgārā* „említette“. A főnév rövid *e*-be végződik. — A sémi vocalismus egész határán végig pillantva, azt látjuk, hogy a mit a sémi nyelvek a hangigyensúly törvényének áldozatul hoztak, azt tehetségök szerint a legelmébb módon megint kipótolták, illetéknép az újabb sémi nyelvekről se állithatni, hogy vocalszegénységbe süllyedtek volna. A nem eredeti ikerhang idő múlva megint elenyészett. A legeredetibb *a*-hang történelmi fejlődésében sokféle megzavarodást szenvedett. A homályos hangzatu magánhangzók mind inkább előtérbe léptek. Az eredeti vocalisok meggyengültek, de tulfelől megöblösödtek. Az eredeti rövid hangzás megnyult. A részint hegyes, részint tompa hangzat mind inkább előtérbe lépett. A hangsúly eredeti helyét sok esetben elhagyhatta. A rövid magánhangzók a szó végéről a szó közepe felé hatoltak.

II.

A magánhangzók megjeleléséről.

Munkánk második részében a sémi nyelvek írási nemeivel fogunk foglalkozni s a magánhangzók megjelelésének különböző rendszereit fogjuk vizsgálódásunk tárgyává tenni.

A jeles Steinthal azon állítása, hogy a sémi magánhangzó helye az írásban symbolikai természetű s felettébb jellemző a sémi népfaj szellemi irányát illetőleg, oly általánosításból eredt, mely a német tudósoknál annál nagyobb fel-tűnést okoz, mennél ritkábban fordul elő*). Steinthal e nézete meg nem állhat a szanszkrit dēvanâgari írásnak a sémivel, legkülönösebben az aethiops írással teljesen megegyező el-járásmódja miatt. A dēvanâgari és aethiops írásban a más-salhangzó egyszerű alakja mindig magában foglalja a leg-eredetibb *a* magánhangzót; a különböző módon elváltozott mássalhangzók a többi magánhangzót jelentik. — A gra-phikai tudomány ezen kétségbe nem vonható tanuságából azon igazság emelkedik ki, hogy az írás megalkotói a magán-hangzónak a mássalhangzónál sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítottak s a fogalom vagy tárgy megjelelésénél a más-salhangzók kifejezését elegendőnek tartották.

A sémi népek kétféle írást használtak, u. m. 1) a *Sáká* eredetű nép ékeit, 2) az árámi eredetű betűírást, melynek a phöniciái hajósok és gyarmatok voltak elterjesztői világ-szerte. — A sáká nép igen valószínűleg Transoxaniából vette eredetét s innét terjedt nyugat felé s e régi név a Segistan, Sistan alakban egész mostanig fennmaradt. A Sákák a Tigris és Euphrates közti völgybe behatolván, ott ural-kodtak, s az aegyptomi írással valószínűleg ez új hazájokban ismerkedtek meg, de úgy látszik, hogy ez írásnak nem annyira gyakorlatát, mint inkább azon elméletet fogadták el, mely a képirást eredvényezte. Ezen írás gyakorlati keresztülvitelében az egyenes vonalokból ékek lettek, mely elváltozás a sáká nép írásának saját jelleget adott. Raw-linon ékirati szöveggyűjteményében oly vonalcsoportozatok is vannak, melyek a kezdetleges képiráshoz a későbbi ékjelek-nél sokkal közelebb járnak. A paleographiai tanulmány e jelekből nagy hasznot huzhat. Rawlinson egyik igen érdekes jegyzetében megismerteti olvasóját a Ninivében nem rég fel-talált táblatöredékkel, mely jelenleg a brit museumban van.

*) E sorok írója „a sémi névszó számviszonyairól“ irt munkájában Steinthal e nézetét még helyeselte, most nem helyeselhetné.

Ezen a táblatöredéken a természeti tárgyak legrégebb ábrái láthatók. Idő múlva a sáká nép ékírása a szótag-megjелеléshez ért; a képirási jelleg elfogyásával egyenes arányban áll a betűírás, s illetőleg a szótagok kifejezésének megszaporodása. — A sáká írás, vagyis az ékíratok második neme a többi nemnél jóval egyszerűbb, a mennyiben csak 111 jeltől áll. Ezért helyesen mondja Mordtmann, hogy az ékíratokkal foglalkozni akarónak tanácsos lesz, tanulmányát a sáká felírásokkal kezdeni. Babylonia és Assyria sémi népeinek az ékírásban a sákák voltak mesterei és ez írástanítói szerep Turán népeinek méltó dicsőségére szolgál. Az ékíratoknak ugyan melyik buvára tudott eddigelé számot adni az assyriai ékíratok phoneticus értékéről az ugynevezett protochald nyelv segítségével nélkül? És ép az a nagy baj, hogy e sáká nyelv oly annyira ismeretlen.

Az assyr nyelv ékírataiban az *a*, *i*, *u* magánhangzók jelei eredetileg mássalhangzók voltak s nagyon csudálkozom Menanton, hogy erről nyelvtanában mit sem szól. Az *a* vocalis jele egy eredeti aspirata; az *i* és *u* magánhangzók jelei eredeti *j*, *v* félmássalhangzók. Az *ai* diphthongus jele még megfejtésre vár, mert minden esetre meglepő dolog az *ai* ikerhang kifejezésére használt *a* betűnek ismételt írása. Az egyik függőleges vonal *a* lehet, de mi a másik?

A többi sémi írás árámi eredetű s az ékírással megegyezőleg ideographikus jelekből eredt. A görög Kádmós monda nyugotról keletre vezet az írás feltalálásának bölcsőjéhez.

Legelőbb is a héber írásról szólunk. — A héber írás magánhangzóit valószínűleg hosszú időn át nem jelelte, míg idő múlva hosszú magánhangzóit az assyrok módja szerint a félmássalhangzók segítségével megjelelvén, a graphikus fejlődés azon fokára ért, melyen a pálmyrai, az Aegyptomból való árámi felírások, az úgynevezett Carpentoractensis felírás állanak; mindazonáltal a vocaljelelés ezen rendszerét még a hosszú magánhangzókra se terjesztette ki, mert a hosszú *a* e rendszerben kifejezetlen maradt. Azonban idők multával Babyloniában egy más rendszer támadt, mely kezdetben igen egyszerű volt, a mennyiben egy különböztető pontból

állott, melyet talán már a *míšnâ*-szerkesztés idejében is, *Dageš*-nek neveztek. E *Dageš* név felette fontos, mert a syr és héber pontozás közös eredetére hágy következtetnünk. *Dageš* nem héber, hanem syr szó, *d'gāš* a. m. átfurni, átszurni, *d'gošo* a. m. átszurás (tehát pont). Rapheleng Ferencz a *dageš* szó syr eredetének bebizonyítására felhossa, hogy a Példabeszédek 12. f. 18. versében álló כְּמַדְבְּרוֹת חָרֵב helyett a syr fordításban כַּפְסָרָא דְגִנְשָׁא áll. Igaz ugyan, hogy a vocaljelnek syr neve *nuqzô*, de ez lehet későbbi név, mely az eredetibb *d'gošo*, *dogšo* nevet idő multával felválthatta; annyi áll, hogy *Dageš* nem héber, hanem árámi szó. A héber és syr vocaljelelés ezen rendszere eredetét Mesopotamiában vette, illetőleg Babyloniában s azon tartományokban, hol Nestorianusok éltek. — Ezen legrégebbi héber pontozási rendszernek különösen két jele van, az első jel a pont, melynek héber neve *dageš* (דָּגֵשׁ). Ezen pontnak tulajdonképeni elrendeltetése abban állt, hogy az írásnak némi hiányosságára figyelmeztessen; e határozatlan használat a pont nagy régiségére mutat. Lássuk azon eseteket, melyekben e jelnek használata kívánatosnak tetszett: 1) a *K'fulim* töveknél, ott hol a kettőzés kifejezendő p. o. יָסְבוּ (יָסְבוּ), 2. a tő és ragok végén előforduló és kiejtendő *h* esetében p. o. גְּבַהּ, לְבַבָּהּ (לְבַבָּהּ, גְּבַהּ), — ilyenkor e jel *mappiq* néven neveztetik*), 3. az *a*, u. m. a legeredetibb hang kifejezésére, p. o. ezen a status absolutusban álló főnevekben: וְכָרוֹן (וְכָרוֹן, וְכָרוֹן), melyek nem származékai a Piel alaknak. E két szóban a pont nem kettőzést, hanem *a* magánhangzót jelent s ezért a *Kohelet* című könyvben előforduló וְכָרוֹן יִתְרוֹן szavakban hiányzik, melyek *a* nélkül kiejtendők (וְכָרוֹן יִתְרוֹן 1, 11; 2, 16). 4. A szó végén az utolsó mássalhangzó üregében, a megelőző szótagon nyugvó hangsúly kifejezésére, p. o. קַמְלוֹ (קַמְלוֹ) Jes.

*) A *mappiq* név is árámi eredetű s a *nafaq* „kimenni“ ige Pael alakjának részesülője, I. Dán. 5., 3. — Különben a *mappiq* jel a kéziratokban a ך, ך, ך hangok kiemelésére is használtatik; a mi nyomtatott kiadásainkban csak a ך betű bir ilyen jellel.

19, 16, — נתנו (נתנו) Ez. 27, 19. — Ezen legrégibb héber pontozási rendszernek második jele a mássalhangzó fölé húzott vonal; e vonalnak igen régi neve hol *chataf*, hol *rafe* (חטף, רפי). Ezen *chataf* szónak grammatikai jelentését az árámi nyelv szokás fejté meg; — ide kell folyamodnunk igen sok oly grammatikai kitétel megfejtéseért, melyekről a héber nyelv használata fel nem világosíthat. חטף egy igen gyakran előforduló szó a targumok nyelvében, חטף a. m. „rablás“. خطاف a. m. „fecske“ s e nevével gyors repülésétől nyerte. E jel kettőt jelent, u. m. 1. hogy a mássalhangzó lágyan kiejtendő p. o. יקרו (יקרו), לה (לה); ez esetben a mappiq és dageš hiányát jelenti, 2. hogy a mássalhangzó magánhangzó nélkül szűkülöködik, p. o. יכרו (וכרו). Innen jön, hogy a masôra minden vocalist dagešnek s minden magánhangzóhiányt *chatafnak* vagy *rafenak* nevez. Ugyanez a vonal a syr pontozási rendszerben is előfordul s ott *Marhətono*-nak neveztetik (*rehat* „futni“), — e vonal a betű felett állván vocalhiányt jelent; idő múlva ezen syr jel a mássalhangzó alá iratván, egy helytelen írási szokás vette eredetét. Az arab gézm jel is innét eredt, melyről de Sacy következőleg ír: „Le soucoun s'indique toujours par un trait ح^س rouge au-dessus de la lettre.“ Ezen eredeti jel az eredetibb héber masôraban u. m. a babyloniaiban még meg van, míg a későbbi, Tiberiásról elnevezett masôraban két egymás alá helyezett pont által lön helyettesítve. Ezért mondja Merx: „Ita Syrorum scriptura mater est arabicae et punctationis hebraicae.“ A syr pontozási rendszer abban üt el ezen eredetibb héber rendszertől, mely még a babyloniai masôraban világosan áll, hogy a „rafe“ nevű vonal helyett pontot használ a hehentés (*aspiratio*) kifejezésére; ezen pont helye az illető mássalhangzó alatt van s neve „Rukozo“. A héber rendszerben a jel aláírását kívánták elkerülni s ezért nyújtották meg a pontot vonallá, hogy a „dageš forte“ pontjától megkülönböztethessék. A vonalt a syr rendszer se kerülhette el a vocaltalanság kifejezésénél, a hehentést és vocaltalanságot egymástól meg akarván külön-

böztetni. Fürst ezen rendszerről szólva még két jelt említ, az אָרִיךְ és יְעִיר nevű jeleket, azaz a vav és jod félmássalhangzókat, melyek szükség esetében a velek rokon ű, î magánhangzók kifejezésére, már a legrégebb időkben felhasználtattak. Végül felemlíti azon pontot, mely שֵׁ-t שׁ-től megkülönböztette. A syr és héber vocaljelelés újabb eszközeit úgy alkalmazta, hogy a régieket is megtartotta s e két nép véglegesen megállapított vocaljelelési rendszere rétegszerű alakulást mutat. A későbbi vocaljelek mellett ott vannak a félmássalhangzók s a diacriticus pontok. De vizsgáljuk meg közelebbről a héber pontozás, illetőleg vocaljelelés két rendszerét, u. m. a babyloni és tiberiási rendszert, mely utóbbi, mint már mondva volt, az előbbeninél későbbi eredetű.

Aše, ki a babyloniai Talmud berekesztéséhez fogott, Ifja érdekes tudósítása szerint, Ch. u. sz. u. körülbelől 400 évvel egy külön könyvet irt a vocaljelekről; e könyvnek czime „Sefer ha-Niqqûd“ volt. E művében már igen sok jele látszik azon szellemnek, mely később általános uralomra vergődött, értem a vocalmystika szellemét. Könyvének tartalmát a négy torokhang (אָרִיךְ), a reš hang különösége, az alefkimondás sajátos rendje, bizonyos betűk ki nem mondása képezte, — ilyen betű ki nem mondás fordul elő az יִשְׁכַּר szóban, melynek második sin-je nem hallható a kimondásban. Ezen munka idő multával a nagy *Niqqûd* könyvnek neveztetett s Ibn Sargâdo *Niqqûd* könyvétől ezen „nagy“ melléknév különbözteti meg. A héber nyelvtudomány határozottabb állást foglalt el az eddiginél a 6-ik században. Ekkortájt a babyloni főiskola sok veszélytől fenyegetve időről időre bezárattott s a Talmud tanulmánya többé nem volt oly vonzó. A hagyományos tanok kimerültével, az általános figyelem mindinkább a szentírás szövege felé fordult. Ezen új irány következtében egy Acha nevű tanító a Talmudban elszórt anyagot s azon előbb említett Aše *Niqqûd* nevű könyvében talált útmutatásokat összeszedvén, egy vocalis és hangsúlyjelelő rendszert állapított meg, melyet a Tiberiási rendszer megalakítása után, assyr vagy babyl-

niai Niqqûd-nak neveztek. Három igen régi bibliai kéziratunk van, mely ezen Niqqûd sajtászerü jellegét feltünteti. E babyloni pontozási rendszer egy a tiberiásitól sok részben eltérő masórát vont maga után, melynek nyomait megláthatjuk az Odessai museum egy nagybecsü kéziratának q'ri és k'tibjeiben. Tiberiásban egy Mocha nevü tanító († 570) és ennek Mózes nevü fija († 590) egy a babylonitól elütö vocalis és hangsúlyrendszert állapítottak meg, mely egy külön masórát eredvényezett s atya és fiu úgy tekintetnek, mint a tiberiási Niqqûd megalapítói; nem szükséges mondanom, hogy a mi európai bibliáink ezen rendszert követik. A „Soferim“ nevü tractatus, mely 600 körül szerkesztetett s 21 fejezetében a Torâ-íróknak és olvasóknak utmutatásokat ad, ezen tiberiási rendszert követi s a keleti és nyugoti masóra közti eltérést jól látszik ismerni s egy néhány *k'tibet* különösen kiemel. E tractatusban több elválasztó accentus, az *Atnachta* és *Sof-Pasug* emlittetnek. — E különböző vocalis és hangsúlyrendszerek megalapítói, ezen első masóreták és nyelvészek működésök elején útmutatásaikat és megjegyzéseiket a bibliai kéziratokhoz mellékelték, később azonban külön Niqqûd -könyveket irtak, mint a hogy ezt Mocharól és fiáról Mózesről tudjuk. A VII. században, illetőleg már e század elején, a két főrendszer képviselői az ó-testamentum szövegét magánhangzó és hangsúly-jelekkel felszerelvén, az ó-szövetségnek első mustra-kézíratait az árámi nyelven irt nagy és kis masórával ruházták fel. Különösen a tiberiási iskola volt munkás az ó-testamentumi szöveg ilyenemü felszerelésében. Fürst több ilyen mustra-kézíatról tesz említést, — kövessük előadásának fonalát. A legelső ilyen kézirat, melyről tudomásunk van, a *Heláli*, mely *Hilla*-ban készült a régi Babel szomszédságában; ezen példányban a magánhangzók és hangsúlyok megjeleltetnek s a masóra terjedelmes. Egy másik és igen hiteles és tekintélyes kézirat azon Syriában készült **מְהוּזָרָה רִבְּבָא**, mely a későbbi példányokban mint mustraszöveg emlittetik. **מְהוּזָרָה רִבְּבָא** egy az egész évre kiterjedő cyclicus munkának a neve, mely nem csak a bibliát foglalja magában, hanem imádságokat, rendeleteket

és költeményeket is. Van még egy másik, bibliát tartalmazó kézirat, mely szintén **מִקְוֹרָא**-nak nevezetik. A VII. században a hiteles bibliai kéziratok száma igen megszapordott, ilyenek: **סֵפֶר יְרוּשָׁלַיִם**, **סֵפֶר יְרַחוּ**, **סֵפֶר סְנַבּוּקִי**, **סֵפֶר דִּמְשֻׁקִי**. A későbbiek gyakran idézik e régi bibliapéldányokat. Chabib és Jonatan (Jehonatan) szintén készítettek ilyen bibliai kéziratokat (cum apparatu, azaz jelekkel és masórával ellátva).

Tiberiásban 900 sz. körül élt az ottani magánhangzó- és accentusjelek rendszerének nagy mestere Aron ben Mose ben Ašer, kit közönségesen Ben Ašernek neveznek, ő öt nevezetes munkát írt, u. m. 1. **סֵפֶר בֵּן אֲשֶׁר**, 2. **מִסֹּרֶת בֵּן אֲשֶׁר** (ebben megvan a marginalis és a Szentírás végén előforduló masóra), 3. **סֵדֶר סוּד הַטַּעֲמִים** „az accentusokról“, 4. „a consonansokról és vocalisokról,“ — ez ellen írta *Sá'adja* **תְּשׁוּבוֹת** czimű könyvét, 5. „nyolczvan egyformán hangzó s különböző értelemmel bíró szavakról,“ — **שְׁמַנִּים זְנוּת**. A babyloniai Mose ben David ben Naftali ezen Ben Ašer ellen írt. A kettő közti eltérések („chiluffim“) némely nagyobb bibliában megjeleltettek.

A babyloniai pontozásról még Európában is tudtak a középkorban. Egy Natan nevű anconai zsidó nagy kincsnek volt birtokában, mert kereskedelmi összeköttetéseinél fogva egy babyloniai eredetű pentateuchos kézirat jutott birtokába, mely a babyloni vocaljelelési rendszert követte (**מִנְקָד לְמַעַלָּה בְּנֵי אֵל**); ő ezen kéziratot lemásolván, a tiberiási rendszer szerint pontozta. Egy XII. századbéli „abot“ commentár is tesz említést a **נִקְוֹד טַבְּרַנִּי** és **נִקְוֹד בְּבֵלִי** közt előforduló különbségről. Hadassi qareus nagy különbséget lát a **מִסֹּרֶת בְּנֵי כְּבַל** és **מִסֹּרֶת בְּנֵי אֶרֶץ** közt. Egy Beracha nevű s Tiflisi eredetű qareus több jerusalemi hittérítőről emlékezik, kik *Kerts*, *Unchat*, *Sulchat*, *Feodosia* községeit reá akarták volna venni, hogy a tiberiási vocal és accentus jelző rendszert a babyloni helyébe tegyék. Egy Bazraból származott Nissi nevű qareus tanító 720-ban olvasóit és hallgatóit arra figyelmezteti, hogy

a babyloniai masôra-t, a magánhangzó- és hangsúlyjeleket illetôleg a babyloni rendszert kövessék*). (נקודות ומשׂרות) (ופסוק טעמים וחסרות ויתרות לאנשי שניער אנשי מזרח (מרנהאי) és אנשי מערבאי közt nagy különbséget tesznek. A babyloni és jerusalemi talmudból kiderül, hogy Ch. u. sz. u. a harmadik században az ó testamentumi szöveg több szava és kitétele másképen értelmeztetett keleten és másképen nyugaton, ezért áll oly gyakran a Talmudban ezen intő két szó אל תקרי „ne olvasd így, hanem . . .“ stb. A babyloniai masôra nyomait nem egyszer találjuk a hetvenek fordításában és Jonatan paraphrasisaiban. — Pinsker egy igen érdekes munkát irt a babyloniai vocalis- és accentus-rendszerről és az ezzel kapcsolatban álló masôraról. מבוא אל הנקוד עזימü könyvében azon Babyloniaból származott s a X. században készült bibliai codexekkel ismertet meg, melyek jelenleg az Odessai muzeumban vannak. Pinsker előadásából kitünik nagy bizonyossággal, 1. hogy a keletiek (מרנהאי) a babyloniai rendszert követték, a nyugotiak a tiberiásit, 2. hogy a héber nyelvtannak legegységesebb fejlődéseitől kezdve teljességeig mindig éber volt e különbségekről való öntudat, 3. hogy a keleti rendszer régibb s hogy a hetvenek fordítása, az árâmi fordító Jonatan, a babyloniai Talmud ezen régibb hagyományos masôrát követték. A keleti pontozásnak egyik nagy érdeme, hogy a segol jelt nem használja s az alakok eredetibb hangzását megörzi s egyjártást némely nehezen megfejthető alak valódi minőségéhez közelebb vezet. Például szolgáljon ממנו, mely példát már Ibn Labrat ismerte. ממנו az alaktani nehézségen kívül kétértelmüsége által is feltünik, mert 1. a. m. „töle“, 2. „tölünk“. A keleti pontozásban e kétértelmüségnek semmi nyoma sincsen, mert a segol helyett teljesebb magánhangzók állanak, ממנו „töle“, ממנו „tölünk“. További példaul

*) A héber nyelvtan és szótár alapjait a qarensok vetették meg, kiknek ezen nagy érdemét nem tagadják meg magok a rabbinismus legfőbb szószólói sem.

szolgáljon **אִינְנִי** „nincs“ és **אִינְנִי** „nem vagyunk“ a palaestinai **אִינְנִי** helyett. Magok a palaestinai grammatikusok is észrevették, hogy e kétértelműség bajt okozhat s ezért **מִמְּנִי**-t kezdték írni „tőlünk“ értelmében; Ibn Ezra ez írási szokást roszalva a nyugoti iskola elveihez hű maradt. Ibn Ezra és Qimchi a **וְנִסְתָּם** szónál (Zach. 14, 5) megjegyzik, hogy a keleti kéziratokban **וְנִסְתָּם** áll, mely alak a **סְתָם** ige Niphálja. Ben Ašer 1010-ben úgy olvasott, mint mi. Jonatan és a 70 fordító a szent írást egy oly kéziratból fordították, mely a keleti kimondást követte. A feltalált odessai kéziratok ezen fordításokkal meglepőleg egyeznek. A köt-**י** pontozása a keleti kéziratokban mindig **י**, még a **בְּמִ"פ** betűk előtt is. Isaak ben Eli'aser ezen kimondást babiloniainak mondja: **קְרִי אֶת בְּנֵי קְבָל**. A masōra megjegyzi, hogy **אֲנָרַע** a *k'tib*, mi helyett a keletiek *q'ri*-je **אֲנָרַע** és valójában a keleti kéziratokban **אֲנָרַע** áll (**נָרַע** tudvalévőleg a. m. „válni“) s Jonatan is e szerint fordított. — Pinsker érdekes bevezetésében helyesen jegyzi meg, hogy a keleti pontozás vocaljegyei az **אִי"י** betűk megrövidített alakjaiból eredtek. Ezen az uton jár a későbbi syr és arab vocaljelelés is; e három írás mindegyike úgy látszik, önállóan jutott ezen összehangzó eredvényhez. Fürst Pinsker előadását ismertetve olvasóinak emlékezetébe hozza Ibn Ezra és Jehuda ha Levi vocal-elméletét, a mely a három alapmagánhangzó tanában rejlik — **תְּנוּעַת יְסוּדִיּוֹת**. — A keleti pontozás ezen elméletre támaszkodik s csupán csak a három alapmagánhangzót fejezi ki külön betűkkel, illetőleg az **אִי"י** megrövidített alakjaival; a más három magánhangzót s annak alakki kifejezését leszámazásnak tekinti (**נְמִיָּד**), arabul (**مَلَاة**) és e leszámazott magánhangzókat **נְמִיָּם**-nak nevezi. A keleti héber és arab pontozási különbség csupán csak abban áll, hogy míg az első a magánhangzó elhajlását az írásban kifejezi, addig az arab írás ezen elhajlást meg nem jegyzi. A keleti pontozás első, legkitünőbb magánhangzója *o*, e magánhangzónak a tiberiási iskolában „cholem“ a

neve; a keleti iskola e magánhangzót קָמֶץ-nek vagy קָמֶצָא-nak nevezte. Jehuda ha Levi „kuzari“ czimű könyvében e magánhangzót hol קָמֶץ-nak בינוני קָמֶץ-nak nevezte s a más két alapmagánhangzónak következő neveket adott: „Pathach“ és „Seber“ (Pathach a. m. *a*, Seber a. m. *i*). Úgy látszik, hogy Jehuda ha Levi ezen előadásában egy régi hagyományt követett. Ezen *o*-hang kimondása *a* és *o* közt hullámozott Babyloniában; — már megjegyeztük feljebb, hogy a jellemző Kanaani *o*-hangot az árámi *a*-hang irtóháborúval fenyegette, ezért mondottak קָמֶל-t קָמֶל helyett, קָל-t קָל helyett, אָת-t אָת helyett, שָׁלֹם-t שָׁלֹם helyett. Valamint a nyugoti syrek kanaani befolyás miatt eredeti *â*-jok helyett *ô*-t mondottak, úgy a keleten élő héberék az ottani árámi kimondás befolyása miatt *o* helyett szerettek *a*-t ejteni. A tiberiási iskola ezen *o*-hangot szerette *u*-nak kimondani s a הָלֶם betűt néha מְלֵא-פִּוּם-nak nevezte. A nyugoti rendszer ismeri a קָמֶץ betűnevet ezen összetételben קָמֶץ הָטוּף s rövid *o*-ját így nevezi. Az igék és főnevek hosszú *o*-ja megrövidítettén, egy rövid *o*-hang támad, melynek קָ הָטוּף a neve, p. o. קָדָשִׁים *qodašim*, שָׂרָשִׁים *Šorašim*, קָב *qob*, יָסָפָר *jispor* stb. A keleti rendszer rövid *o*-ja, melyet a chaťaf vonallal ellátott qamesz betű jelent, valószínűleg קָמֶץ הָטוּף-nak neveztetett, noha ezen név a keleti rendszer terminológiájában nem fordul elő. Később a babyloniai rendszer megalapítói szükségesnek látták a homályos *a*-hangot az *o*-tól megkülönböztetni s az előbbit a régi héber alef megrövidített alakjának segítségével jelelték meg; ezen hangot a tiberiási iskola *o*-nak ejtette s a syr Zeqáfâ név analogiajára וְקָה-nak nevezte, a mint ezt megláthatjuk a שְׂמַעְתֶּם és צִוּ szókhöz mellékelte másôraból (Es. 48, 7. Hos. 5, 10). Az eredeti *a*-hangnak ezen kiejtésbeli elhajlása a babyloniai rendszerben megjeleltetvén, egyfelől a וְקָה, וְקָפָא, másfelől a קָמֶץ vocaljelt eredvényezte. Ezen homályos *a*-hang jele későbbi az *o*-hang jelénél, mely az egész keleti rendszer alapjelét képezi s Ibn Ezratól

מְלִיךְ מְלִיכִים-nak neveztetik. A זָרְקָה jele idő múlva cholemnek neveztetett. A keleti rendszer a magánhangzó alapszínét kívánja megjelelni s a minőség meghatározását nem tüzi céljául s a mennyiséget már épen meghatározatlan hagyja, ezért van két olyan jele, mely a homályos hangzásnak két fokát fejezi ki, u. m. 1. az *o*, 2. az *á*-hangot. — A másik alapmagánhangzó a tiszta, világos *a*-hang, mely a physiologiai rendszerben előláll, de itt csak az *o* után következik. E magánhangzónak keleti neve a syr névnek megfelelőleg פֶּתַח, nyugoti neve מִפְּתַח פּוּמָא és פֶּשֶׁט. Jehuda ha Levi e magánhangzót פֶּתַח-nak és פְּתִיחָה-nak nevezi; jele a régi elifjelből eredt. — A harmadik alapmagánhangzónak neve *chireq*, Jehuda ha Levi e magánhangzót שֶׁבֶר-nek nevezi, — ezen név az arab كَسْرَةً-nal egyezik meg. — A leszármazott magánhangzójelek elseje *šureq*-nek neveztetett; ezen jel a *cholem* jelével eredetileg egy lévén s ehez hangzásban is igen közel állván, a keleti rendszerben néha קֶמֶץ név alatt is előfordul; *qomes* az alapmagánhangzóhoz, a cholemhoz, azon alárendelt viszonyban áll, melyben *šureq*. A harmadik leszármazott magánhangzó *zere*, vagyis az *e* hang, mely az *a* és *i* hangra lévén vegytanilag felbontható, a *chireq*-hez tartozik.

Mind ezen jelek a vonal felett állanak s ezért hívják e rendszert „fejül pontozott rendszer“-nek, — מְנוּקָד לְמַעְלָה.

Lássuk e rendszer táblázatos előadását:

I. Alapmagánhangzók,

1. *Cholem* (zeqofo, qomes) $\dot{\bar{}}$ *o* (*a*).
2. *Patcha* (Miftach Puma) $\check{\bar{}}$ *á*.
3. *Chireq* (Seber) $\bar{\bar{}}$ *i*.

II. A leszármazott magánhangzók.

4. *Šureq* (qomes, qibbus Pum) $\dot{\bar{}}$ vagy $\check{\bar{}}$, *u*.
5. *Qomes* $\bar{\bar{}}$ *o*, *a*.
6. *Sere* $\bar{\bar{}}$ *e*.

Az arab, syr és héber magánhangzók neveiről helyesen mondja Merx syr nyelvtanában: „Nomina fere omnium vocalium a positione organorum, quibus proferuntur repetenda

sunt.“ Ezen elvi megegyezés értékét nem csökkenti az egyes magánhangzók neveiben nyilatkozó különféleség; az *a* magánhangzó neve mind a három nyelv terminológiájában egyformán *patach* (fathha fətocho), ezen kívül még egy magánhangzó nevében egyezik meg a syr és héber terminologia, u. m. a קָהֵל névben, mely sirül z'qofo-nak neveztetett (*ā*, *ä*). Az egy egészen héber eredetű *segol* névből azt a következtetést vonhatjuk, hogy a héberek a betük neveit az alakokhoz képest adták és ép ebben különböznek az árámi népektől, kik magánhangzóik kiejtését fejezték ki betűneveikben. Mind ez azt látszik mutatni, hogy a sémi magánhangzókkal foglalkozó elmélet közös eredetre viendő vissza s e közös eredetet a két folyam közti tartományban, Mesopotamiában kell keresnünk. Van egy név, mely a héber és syr terminológiában különböző magánhangzókat jelel s ez קָמֵץ, קָבוּץ, mely névnek első alakja a héber terminológiában a meghomályosulható *a*-t jelenti, második alakja az *u* magánhangzót, harmadik alakja a syr terminológiában az *i*-t jelenti s mind ezt azért, mert a קָבֵץ, קָמֵץ igetőknek alapfogalma „a becsukás“, „lenyomás“, „elzárás“ lévén, ez alapfogalom körébe a három említett magánhangzó könnyen bevonható. — A héber vocalnevek csakis a babyloniai rendszer segítségével lesznek megfejthetők s ha e rendszertől eltekintünk, legott meg nem fejthető ellenmondásokra találunk. A tiberiási rendszer segítségével, hogyan tudnók megfejteni a *qames* és *qames-chatuf* nevének és jelének megegyezését? Ellenben a babyloni rendszer kielégítőleg megmagyarázza a nyugoti rendszer ismeretes neveinek ismeretlen okait. Azonban a babyloniai rendszert természetesnek nem mondhatjuk, még pedig leginkább két okból, 1. mert alapmagánhangzói közé felvette a קָהֵל-t, mely nem más, mint a rövid *a* megnyújtása, 2. mert azok közül kizárta a *šureq* hangot, melynek még jele is eredetibb a קָהֵל jelénél. E rendszer következetes se maradt magához, mert fő alapmagánhangzója, mely eredetileg csak a homályosan hangzó *a*-t jelentette, utóbb az *o* magánhangzó jelévé változván, a homályos *a* kifejezésére egy külön jelet kellett teremtenie, mely a le-

származott magánhangzók rovatában fordul elő. — Ezen rendszer egyik közös gyarlósága a többivel abban áll, hogy a mennyiséget nem különbözteti meg. A tiberiási rendszernek anyja, a babyloniai, a megnevezett és leirt jeleken kívül még két jellel bír, a *dageš* és *chaťaf* jelével, az egyik egy pont, a másik egy vonal (—). A dageš és chaťaf, mint már mondtuk, a legeredetibb és legrégebb rendszer lényegét magában foglaló két jel volt. A syr rendszerben, mint említettük, megvan e kettő. A babyloniai rendszer *qames* és *qames*-*chaťuf*, *šureq* és *quibbus* közt különbséget nem csinálván, a mennyiség megjelelését még jobban elhanyagolja, mint a tiberiási, mely ezen tekintetben haladást mutat. Továbbá a szók végén, ך, ם és a mappiq-kal ellátott *he* alatt nem fordul elő Patach furtivum a babyloniai rendszerben. E rendszerben ismeretlen a *segol* jele és neve; ellenben előfordul benne az öt magánhangzónak összekötése a *chaťaf* jellel, valahányszor zártszótagban fordulnak elő hangsúly nélkül. Ha a végmássalhangzó kiejtetik, a *chaťaf* jel a magánhangzó alatt van, ha azonban *assimilatio* folytán *dageš* által helyettesítettik, a *chaťaf* jel a magánhangzó felett áll. Ilyen módon tíz összetétel áll elő, s e jelek összetételében a babyloniai rendszer egyik nagy érdeme rejlik, mert a kimondás egyik finomsága nyer általa kifejezést. Következő mássalhangzók ך ך״ך ך״ך ך״ך és ך, ha magánhangzó nélkül állanak, megkapják a *chaťaf* jelt, mely a magánhangzók hiányát s a hehentést jelenti. A *chireq* és *cholem* jele, ha közvetlenül ך és ך előtt állanak, e két félmássalhangzó fölé iratnak. Körülbelől ennyit mond Pinsker és Fürst e keleti rendszert illetőleg, melynek ismerete nélkül a nyugoté is hiányos lenne. Derenbourg azon érdekes értékezésében, melyben Ibn Gannachot ismerteti, a keleti pontozást illetőleg egynehány érdekes megjegyzést tett. A „*niphal*“ alak *imperfectum*ának első személyében az '*elif* „*chireq*“ magánhangzó-jellel fordul elő a babyloniai rendszer szerint pontozott szövegben. A tiberiási szöveg „*chireq*“ helyett „*segol*“ használ. Néha azonban a mi szövegeinkben is előfordul ezen *i* jel a nyugoti rendszertől követelt „*segol*“ helyett; a pontozók ezen néhány esetben határozott *i*-hangot hallottak s e hal-

lások szerint pontoztak, — a mi szövegeinkben több ilyen pontozásbeli következtelenséget látunk, melyről még alább lesz szó. Helyesen mondja Derenbourg, hogy a magánhangzók létráján az egyes magánhangzók a fokokat jelentik és a különbségek megjeleletlennek maradnak, mert az élőszóval az írás nem léphet versenyre s a kiejtés némely finomságát csak a fogékony fül hallhatja meg.

De lássuk már a nyugoti, vagyis tiberiási rendszert. A nyugoti rendszer a keletiből fejlett ki. E rendszernek nagy mestere Aron ben Mose ben Ašer volt, ki Tiberiásban 900 körül élt, — ez ellen irt a babyloniai eredetű Ben-Naftali. A tiberiási rendszer megalapítói Mocha († 590) és ennek Moses nevű fia voltak. A magánhangzó betűk nevei és a jelek alakjai nagy részben visszavezetnek a babyloniai eredetre; a qames₂ betű alakja nem más mint az 'elif megrövidítése s kevésbé különbözik a babyloniai „patcha“ és „qames“ jelétől. A „pathach“ jele valószínűleg nem más, mint a „qames“ jelének további megrövidítése. A „chireq“ és „sere“ jelében megegyezik a két rendszer. A „qibbus“ jele megegyezik a babyloniai „šureq“ jelével, csak-hogy az egyenes vonal három egymás alatt álló pontra szakasztatott meg (⋮). A „segol“ nevét és jelét a szőlőtől kapta (סגול) s a babyloniai rendszerben ismeretlen. A „cholem“ jele valószínűleg azon eredeti pont, mely a legrégibb időkben az *a* magánhangzót jelentette; az *a* *o*-vá homályosodván, ezen jel az *o*-t is jelenthette s valójában jelenti is a tiberiási rendszerben, míg a babyloniai rendszer ezen jel helyett a *vav* megrövidített alakját használja (⋮). Úgy gondolom, hogy a babyloniai rendszer se szükölködhetett ezen pont nélkül fejlődése elején. — A tiberiási rendszerben az egy „cholem“ kivételével minden többi jel a vonal alatt áll s ezen írásmódban a két rendszer egyik jelentékeny különbségét látjuk. — A tiberiási vocaljelelés a jelelés fejlődésének minden egyes korszakáról tanuskodhatik; ott látjuk a *ı* és *ı̄* jeleket a hosszú *i*, *e* és *o* kifejezésére, s ez a rendszer első réteggépzése; ezután következik a pont, mely eredetileg ugyan *a*-t jelentett, de utóbb az *o*-t jelen-

tette (*ô, ô*); utóbb jönnek a babyloniai eredetű jelek, u. m. a „qames“, „pathach“, „chireq“, „sere“ jelei s legvégül jön a „segol“, mely név és jel a tiberiási rendszer megalakulása előtt ismeretlen volt. — A tiberiási terminológiának gyenge oldala a qames névben rejlik, mely Babyloniában mindig *o*-nak ejtetett ki. Magának a rendszernek két gyarlóságát kívánom kiemelni, u. m. 1. hiányosságát, 2. gyakori következtelenségét. A „segol“ jelének daczára hiányos e rendszer, mert nem csak hogy meg nem jelenti a kiejtés több elhajlását, hanem még a mennyiségre sincs kellő tekintettel; Derenbourg helyesen mondja, hogy az öt hosszú és rövid magánhangzó mennyisége e vocaljelelési rendszerből ki nem tűnhetik. **מֶה** semmivel se hosszabb, mint **מֵה** s a kettő közti különbség csupáncsak a minőségre szorítkozik „en effet, **מֶה** n'est pas plus long que **מֵה**“. A mi már most ezen rendszer következtelenségét illeti, ez már a masôreták azon egyedüli czéljából is biztosan következtethető, mely a kiejtés hagyományának megörökítésében állott, a mennyiség és a nyelvtani viszonyok kifejezésének elmellőzésével. Jól mondja Derenbourg Ibn Gannâchról irt értekezésében: „Ils avaient (a masôreták) tout au plus un certain instinct des distinctions grammaticales; mais certes ils n'en avaient pas le conscience. Les Samaritains, qui n'ont jamais ajouté de signes aux consonnes pour se guider dans la lecture de leur texte du Pentateuque, n'en ont pas moins gardé jusqu'à ce jour une lecture traditionnelle . . . Les savants de Tibériade, au VIe siècle, devaient être bien autrement capables de faire connaître l'ancienne récitation, lorsqu'il s'agissait de l'enchaîner par des points et des signes, que ne l'était le grand prêtre Amram, quand il lisait la Genèse devant le docteur Petermann.“ Lássuk már a következtelenségeket; néha „segol“ helyett „chireq“ áll az imperfectum Nifal alakjának egyesszámú első személyében, p. o. **אֵינְךָ** (Job III, 2), **אֵימֵ** (II. Sam. XXII, 4, et passim). Ezen írásmód meg-egyezik a keletivel. — A pontozásnak kezdetben nem volt azon tekintélye, mint később, innét jött, hogy a nyelvtani érzés némely régi pontozással felhagyott s újhoz

folyamodott, ez áll a többi közt az *a* hangra nézve, mert Ibn Esra, R. Jehuda Hallevi, és mások azt állítják, hogy a verba concavak első alakjában קָמְנוּ, קָמְתִי irandó, azonban קָמְתָם rövid *a*-val irandó, mert itt a hangsúly a végső szótagon van. Most valahány kézirat , helyett -t mutat. A mi itt a hosszú és rövid *a* körül történt, történik a „sere“ és „segol“ körül is. Ibn Gannâch „mustalchiq“ czimű nyelvtanában a verbum geminatum נִי személyraggal ragozott imperfectumában „sere“-t látunk, holott a mi kéziratunkban mindenütt „segol“ áll, p. o. יִטְבְּנוּ, יִדְקְנוּ stb. Már ebből megláthatjuk, hogy a nyugoti rendszer nem ment a következtelenségtől és a hullámzásnak több nyomát tünteti fel. Ezen rendszer megnevezett hiányosságai daczára sok tekintetben felülmulja a keletit, — elég legyen itt a patach furtivumra emlékeztetnem, mely a keletiben nem fordul elő.

A syr pontozást és masórát illetőleg, különbséget kell tennünk a keleti és nyugoti rendszer közt. Martin apát a qarqaphiai masóráról irt nagy becsü értekezésében *) bebizonyította, hogy ezen syr kifejezés „mašmonuto“ a. m. masôra. Bar-Hebreus „semcho“ czimű könyvében az egyik masórát Edessában eredetnek mondja, míg a másik Nisibe körül eredt; az első a nyugoti, a másik a keleti, az elsőt a maronitico-jacobita, a másikat a chaldeo-nestorianus hitfelekezeti községek követték; az első a tisztább masôra, a másik a kevesebbé tiszta. A syr nyelvnek tanulmánya régibb a keleti hitfelekezethnél, mint a nyugotinál, mert a chaldeo-nestorianus hitfelekezet jóval a VII. század előtt már nyelvészkedett, míg a nyugotiaknál edessai Jakab virasztatta fel a syr nyelv tanulmányát. A későbbi időkben Nisibei Elias és Bar-Zugbi († 1220 körül) a keleti hitfelekezet számára irtak. Bar-Hebreus a nyugoti hitfelekezethnek volt főnyelvtanítója és nyelvésze, mert valójában nem hizelkedünk emlékének, ha nyelvésznek nevezzük. A qarqaphiai masôra a nyugoti nyelvbuvárlat s nyelvtanulmány eredvénye s mint ilyen el nem választható edessai Jakab működésétől, ki ezen masôra

*) Journal asiatique. Octobre—Novembre 1869.

valóságos megalkotója volt s mint ilyen követőitől nem ritkán „tubono“-nak „felettből boldog“-nak neveztetett. A keleti masóranak talán egyedüli példánya Európában, Londonban őriztetik; — e jeles kézirat folyószáma 12138. A betük alakja, a vocalpontok, a fekete ponttal megjelelt rukáya és qušájá a chaldeo-nestorianus eredetet elárulják. E kéziratot mentől előbb ismernünk kellene, hogy a keleti masóra felett tisztába jöhessünk. A nyugoti masóra két nevezetes kéziratát birja Róma, az egyik a vaticani, a másik a Barberini könyvtárban őriztetik. A párizsi kéziratot Martin ismertette meg a tudós világgal. A párizsi kéziratnak czime: „Kuroso dašmohe vaqrojoto,“ — e czimmal helyén lesz tisztába jönnünk. Edessai Jakab megfejti a „šmohe“ elnevezést következő meghatározásával: „šmohe“-nak nevezetnek azon pontok, melyek a szavak (illetőleg a betük) kisérői; vannak egyszerű és összetett „šmohe“-k, számok negyvenhétig rug fel, alakjuk igen különböző. „Q'roioto“ a héber accentussal egyértelmű. Nisibei Elias szerint öt ilyen „q'roioto“ van, u. m. a parancsoló, a kérdő, a kérő, a hívó, a meghatározó. Martin megjegyzése szerint a beszéd ilyenemű felosztása Aristoteles philosophiájának tulajdonítandó, melynek befolyása igen nagy volt a syr nyelvtudományra. Qarqaftha valószínűleg egy klastrom volt Qartamin közelében, innét credt a qarqafthiai masóra neve. — Martin egy másik igen érdekes értekezésében edessai Jakab pontozási rendszerével s a nyugoti iskola vocaljelelésének történetével foglalkozik*). Bar-Hebreus „liber splendorum“ című könyvében terjedelmesen megírta, mint szólította fel Pál, antiochiai pap, edessai Jakabot a syr vocaljelelés kibővítésére, e felszólításnak Jakab eleget tett hét magánhangzó jel megállapításával, mely jelekhez hozzájárult azon pont, mely az aspiratiót jeleli meg. E jelek ott állanak a „liber splendorum“-ban. Edessai Jakab ezen rendszere nem ment át a gyakorlatba, de mind e mellett befolyt a rendszer későbbi megjavítására. Jakab a magánhangzók jeleit az írásba bekeblezván, a syr írásban syllabariumokat állapított meg s ép ez volt rendszerének

*), Jacques d'Edesse et les voyelles syriennes par M. l'abbé Martin.

nagy hibája, mert ilyen módon a syr írás elveszítette volna sémi jellegét. A további javítások megint a punctum diacriticumból indultak ki. Martin Merxnek ellentmond, ki Jakab újítását a pont megkettőztetésében keresi s e tévesen Jakabnak tulajdonított újításról azt állítja, hogy ezt a Nestorianusok elfogadták volna, a mi már magában se valószínű azon körülménynél fogva, hogy Jakab a jacobita felekezethez tartozott, mely felekezet és a Nestorianusok közt kiirthatlan vallási gyűlölet létezett. Bar-Hebreus kicsi nyelvtanának egyik marginalis jegyzetében írva áll, hogy a Nestorianusok nem akarták edessai Jakab újítását elfogadni; különben is igen furcsa lett volna, hogy a míg a Jakab hitfelekezetén lévők újítását visszavetik, addig a keletiek azt elfogadják. Martin szerint a Nestorianus pontozási rendszer eredete Jakabot száz évvel előzte meg. — A mi Jakab második s a gyakorlatba is általment javítását illeti, ez a pontok megszaporitásában áll, mint a hogy sarugi Györgyhöz írt leveléből világosan kitetszik, de e megszaporitásnak is határt kíván tűzni, nehogy a szavak hat újju kezekhez és lábokhoz hasonlitsanak, mi az írást igen nagyon eléktelemlenitné; különben igen nagy hibának tartja a pontok elhanyagolását, mert ez által a hasonló mássalhangzókkal írott szavak többé egymástól meg nem különböztethetők lesznek. Ebből már önkényt folyik, hogy edessai Jakab egyebet nem tett, mint a már meglevő diacriticus pontrendszert a szükséghez alkalmazott arányban állította felhasználandónak, illetőleg a meglévő rendszerből több hasznot huzott, mint azok, kik megelőzték, új rendszernek azonban nem volt megalkotója. Edessai Jakabnak főczélja az egymáshoz hasonló szavak megkülönböztetése volt és az ő élete és működése idején elkezdve több író értekezett a kétséges értelmű szavakról, melyeknek írásbeli megkülönböztetésénél a diacriticus pontokra mulhatatlanul szükség van. Jakab a két- és többértelműség kitüntetésére több példát hoz fel s **סמ"י** nevű jelt nyomatékosan ajánlja a kéziratok íróinak, mely a szövegben előfordulva a lapszélre utasít, hol a kérdéses szó kellő terjedelemben megmagyarázható lesz. Ilyen jel a Wiseman bibornok által látott **و**, mely a szövegben egyszer előfor-

dulván, a lapszélen is ismételtetik következő szó kíséretében „m^ešalono“, mely kérdést teszen s azt jelenti, hogy az említett jellel felruházott szó a szövegben kérdő értelemben áll. Ezen sarugi Györgyhez intézett levél mellett még megemlítendő edessai Jakab méltán híres értekezése a pontokról, mely egy előbeszéből s öt részből áll; e jeles könyvnek itt különösen egy helyére kívánunk emlékeztetni, mely így hangzik: „Minden ember öt dologra vigyázzon, u. m. a személyekre, a nemekre, az időkre, a hang leányaira (בנת קלא) és a „š^emohe“-kra, illetőleg azon 47 egyszerű és összetett jelre, melyek a szöveg rhythmicus olvasását lehetővé teszik.“ A nem, személy és szám megkülönböztetésére szolgáló pontokat edessai Jakab megszorította; — e pontokat nevezték azon kor náiv grammatikusai a „hang leányainak“. Jakab a magánhangzókat két osztályba sorozta, az egyik a sűrű, vastag hangzásu magánhangzók, a másik az egyszerűek osztálya, az egyiket az emelt hangúak, a másikat a süket hangzásuak osztályának nevezhetjük. A széles, illetőleg teljes hangzásu magánhangzó-jel a vonal felett áll, a másik a vonal alatt; — ha a hangzás némileg közepet tart s a szónak két — vele a más-salhangzóírásban könnyen felcserélhető társalakja létezik, a kérdésszerű magánhangzót egy felső és alsó pont jeleli meg, melynek „m^epagdono“ a neve; — ezen jel tulajdonképen a hasonló alakok megkülönböztetése végett van s nem magánhangzó-jel. A „m^epagdono“ és „ptoho“ közt egyéb hasonlatosság nincs, mint az alaki és még ez sem teljes. Merxet valószínűleg ezen „m^epagdono“ jel vezette tévútra, midőn a Nestorianus rendszert edessai Jakabnak tulajdonította. A vaticani könyvtár 141-ik kéziratát vagy maga Jakab saját kezével írta, vagy legalább e kézirat megírásánál jelen volt s az íróra ügyelt és e kézirat Martin állítása szerint csak is a diacriticus pont megszorítását s az α ε η ο magánhangzók két osztályba való beosztását tünteti fel. E kézirat minden esetre a hellenisáló irány nyomát viseli magán; ezt bizonyítják a σαραιμ, λεξις, êτx szavak a lapszéleken. A vocativus jele **Ⲛ** egy kicsi karika alakú jellel van felruházva, mely valószínűleg a görög „omega“ alakjából lett. Ennyiből állott edessai Jakab újítása, mely nem volt elég sarkalatos

minden hiányosság elenyésztetésére s ezért a nyugoti syrek újabb eszközöket tartottak megszerzendőknek a régóta szemök előtt lebegő cél elérésére és ez irányban leginkább a qarqaphiai iskola volt munkás, mely a görög magánhangzójeleket alkalmazta, az eredeti jeleket némileg átídomitván. E mellett megmaradt a diacriticus pont használata is és ez így tartott egész a XIII. századig. A magánhangzó-pontok teljes rendszere, melyet most látunk az újabb syr kéziratokban, a nyugotiakhoz a chaldeo-nestorianusoktól származott át. Hogy a nyugotiak magánhangzóikat pontok segítségével megjelelő rendszere még edessai Jakab kora után is hiányos volt, azt maga Bar-Hebreus elismeri s e hiányt különösen kettőben keresi: 1. a nyugotiak több magánhangzót egy és ugyanazon ponttal jelentenek s ezt leginkább azért teszik, mert a rövidséget szeretik, 2. a pontot néha nem a megjelelendő magánhangzó felé vagy alá helyezik, hanem hanyagon oda írják, hol nincs helyén. Ez mind másképp van a keletieknél. Martin következőleg jellemzi edessai Jakab nyelvészti működését: „Ezen jeles nyelvtanító némely hibás orthographiai szokást megjavított, az irodalmi tanulmányokat felvirágoztatta, anyanyelvét több új szóval szaporította meg, ezen szavakat legtöbbször a görög nyelvtől kölcsönözte, több jeles kézirat-másolót képzett ki, az olvasást a diacriticus pont megszorításával véglegesen megállapítani törekedett, **כורסא רשמרה** című gyűjteményeket szerkesztett, a *rukokh* és *qušoi* jeleket feltalálta és az **ה** betűt közelebről meghatározta.“ Martin a kéziratokban az **ה** betűnek három alakját vette észre, u. m. az **ה** **ה** és **ה** alakokat; valahányszor a pont az **ה** betű közepén áll, a syr kemény *p* kiejtendő, midőn felette áll, egy a görög π -nek megfelelő hang fordul elő, ezt maga Bar-Hebreus mondja így. A *rukokh* és *qušoi* jegyek a nyugotiaknál veres színűek és érintik a mássalhangzók alakjait, a keletieknél ellenben feketék és elválasztva iratnak. A mi az **ה** betűt illeti, erre nézve a keleti kiejtés elvál a nyugotitól, mert míg az utóbbi a **בגד כפת** betűk közt különbséget nem csinál, addig az előbbi az **ה**-t csakis a szó közepén nyugvó állapotában hehenti meg, de a szó kezdetén hehentést esz-

közlő betük után soha meg nem lágyítja ezen egy példa kivételével **בבסילתא** (Mózes II. k.). Ez mind máskép van a nyugotiaknál, mert az ő kézírataikban a **ברול** előragok után az **ך** meglágyul.

A keleti rendszer jelei következők:

ǎ	÷
â	÷
ĩ	÷
î	ך
o	δύρονον ך
u	δύρονον ך
ě	÷
ê	÷

A rukokh és qušoi fekete ténálval és a mássalhangzók-tól elválasztva irattak. Ezen rendszer eléggé különbözik a nyugotitól, melynek csak egy pontja van, melyet hol a vonal felé, hol alája ir.

Ezen keleti rendszer némileg átídomult az új-syr kéziratokban és nyomtatványokban, ugyanis a rövid *i* jele a hosszú *e* jelévé vált, és a hosszú *e* jele a rövid *i* jelévé lett, mint a hogy ezt a következő tábla megmutatja:

ǎ	÷
â (â)	÷
ĩ	÷
î	ך
o	ך
u	ך
ě
ê	÷

A mi a phoeniciai vocaljelelést illeti, érdekesnek tartom Judas következő megjegyzését közölni: „Fresnel a himjarita felírásokról irt érdekes értekezésében megjegyzi, hogy a *vav* és *jud* hiányoznak ott, hol hosszú *u* és *i*-nek hangoznának, így p. o. az arab nyelvben oly sokszor előforduló *s* annyi összetételben meglévő **ךך** helyett a himjarita felírásokban **ך**-t olvasunk. A *jud*-ot illetőleg a teljes **בית** helyett az

őszerűbb **𐤁** is előjön. Ugyanez mondható a régi phöniciai felírások orthographiájáról, melytől nagyon különböznek a későbbi nyugot-phöniciai felírások, melyek a magánhangzók megjelelésére használt mássalhangzók tulontuli használata által tűnnek ki; legkülönösebben az **𐤅** betű teljesíti e kötelességet*). Judas a pun nyelv ezen sajátására: „Étude démonstrative de la langue phénicienne“ czimű könyvében lépten nyomon figyelmeztet.

A sámáritán írás igen szereti a magánhangzókat megjelelő félmássalhangzók gyakori használatát, ezen sajátóságát némelyek régisége jeleül vették; e véleménynek ellent mond a sémi írás egész története, és különösen azon körülmény, hogy a pun írás gyönyörködni látszik az ilyen mássalhangzók használatában. Utóbbi időben a sámáritán tanítók a héber szöveg elolvasásának megkönnyítése végett némely vocal-jelnek lettek feltalálói, melyeket a vocal megjelelésre használt félmássalhangzók fölé raktak; az *a* következő jeleit: **𐤅**, **𐤆**, **𐤇** az **𐤍**, **𐤎**, **𐤏** mássalhangzók felé irták, az *i* jelét az **𐤅** felé, az *u*-ét a **𐤆** felé irták. Egy pár könyvök is van a héber szöveg olvasásáról, u. m. 1. **قوانين 2. قانون المقر**, ez utóbbit Abu Sa'íd írta s 12 olvasási szabályt állít meg benne. Több ilyen könyvök volt, melyek fájdalom, mind elvesztek. Ezen tárgyról Petermann egy külön könyvében értekezett, melyben a samaritan olvasás minden különösségéről megemlékezett.

A mandeus írás a régi héber és phöniciai írás valószínűs ellentétjét képezi, a mennyiben a rövid és hosszú magánhangzókat, szóval minden magánhangzót a félmássalhangzók és aspiraták segítségével megjelelt. Ezen teljes rendszer következetes keresztülvitelének két árnyékoldala van, u. m. 1. a mennyiségi megkülönböztetés hiánya, 2. a hangzat erősebb vagy gyengébb fokának meg nem ismerhetése, mely méltán nevezhető minőségi hiánynak. A moabi nyelv irodalmi maradványában azt látjuk, hogy a hosszú

*) Tudvalévőleg a phöniciai nyelvben az **𐤅** és **𐤍** egyfelől s a **𐤎** és **𐤏** másfelől gyakran váltakoznak egymás közt.

magánhangzók majd megjeleltettek, majd jel nélkül szükölködnek, p. o. בית és בת „ház“.

A paraphrasisok, Talmud és későbbi zsidó könyvek írásmódja a félmássalhangzók és aspiraták bő használatában a mandeus írással az egy következetesség kivételével a többiben megegyezik, ezért azon előbb említett két vád ez írásmódot is éri.

Az arab írás történetét illetőleg, felette becses forrásból meritem anyagomat, u. m. az arab nyelv és irodalom egyik legjelesebb ismerőjének, Amarinak, egy a párizsi nagy díjt megnyert, de még fájdalom csak kéziratban lévő munkájából, melyben az ünnevelt szerző a Koran chronológiáját igyekezik lehető legállandóbb alapokon megalapítani. Amari kéziratának tárgyamat illető részét nekem használat végett általengedte s én itt nyilvánosan mondom el neki legforróbb köszönetemet ezen ritka szivességeért.

Az arabok jelenlegi írásukat Mahomed idejében kezdték írni s Amari véleménye szerint az árámi írás terjesztői Anbarban megforduló kereskedők voltak, kik a nabateus írást kereskedői gyorsírássá változtatták. Az arab nemzet politikai és vallási fejlődései ezen tachygraphiát tovább fejlesztvén, a vocaljelelést és a többi írásjeleket idő multával kifejlesztették. A legrégibb s legeredetibb diacriticus pontok azok voltak, melyek a hasonlaku mássalhangzókat egymástól elválasztották, ilyeneket már a syr írás is ismer, mely az *r* és *d* betüt úgy különbözteti meg egymástól, hogy míg az *r* felé helyezi a pontot, addig a *d* alá írja azt. 1830-ban a párizsi királyi könyvtár Asselin francia consul*) arab, perzsa és török kézíratait megszerzévén, 228 Koran-kéziratnak jutott részleges birtokába; ezeknek rendezésével Reinaud, a keleti kéziratok öre, bizatott meg. E nagy munkánál, a megszerzés idejénél jóval később Amari maga is alkalmazást nyervén, maga és társai gondos tanulmány után észrevették, hogy némely töredék régiség dolgában feljűlmúl minden eddig ismert arab kéziratot. Ezen

*) Aegyptomban volt consul.

töredékek a párizsi királyi könyvtár arab toldalékának 150-ik számát képezik. A mi a betűk alakjait illeti, ezek félig cuficus, félig neskhi alakok. Az 'elif és lám alakja jellemzi legjobban ezen írást, e két betű jobb felé van hajtván s a vizirányos vonallal egy oly szegletet képez, mely néha a 60. fokot is eléri. E két betűnek ilyetén hajlása a Fihrist és Hági Khalfa megjegyzése szerint a mekkai és medinai írást jellemzi. Ép ezen fő jele a régiségnek hiányzik a Louvre papyrusában, mely a hegíra 40-ik esztendejéből való. Ezen két betű kivételével minden egyébben megegyeznek az említett töredékek a papyrussal, a mennyiben két ennyire különböző tartalmu irat megegyezhetik. A töredékekben az ugynevezett cuficus írás pontjai helyett diacriticus vonalak használtattak ott, hol az ilyennemű megjelelés szükségesnek látszott. Ezen vonalak azon négyszögek alapvonalát képezik, melyek a későbbi kéziratokban a pontok helyén állanak. A 40-ik esztendőben kelt papyrus ilyennemű diacriticus jelek nélkül szűkölködik, de ezt a hiányt kimagyarázza az irat természete, mely egyszeri elolvasásra, de nem gyakori felolvasásra volt szánva. Ezen vonalak ugyanazon ténnyel irattak, melylyel maga a szöveg. A királyi könyvtár többi cuficus irataiban, melyek az Asselin-féle gyűjteményből valók, de az említett töredékekkel régiség dolgában nem mérkőzhetnek, a diacriticus vonalak néha vörös ténnyel jeleltettek meg. Több pontozatlan cuficus kéziratban az imperfectum servilis betűje vörös vagy zöld vonallal jeleltetett meg, ott hol „varians lectio“ létezett s a *jud* és *ta* között lehetett választani. A Koran ugynevezett cuficus példányaiban a diacriticus vonalak fekete, ellenben a pontok színes ténnyel jeleltettek meg; a hamza rendszeren zöld vagy sárga ténnyel iratott. — Az Asselin-féle gyűjtemény legrégibb töredékei azon írásműhöz tartoznak, melyet a „Fihrist“ mekkainak nevez; ezen jeles forrás szerint a legrégibb írás a mekkai volt, ezután jött a medinai, melyet a Bassorai követett, melyre következett a Kufai. A hegíra legelső éveiben több Mekkában lakó ember tudott írni; midőn a kormány székhelye Medina lett, az írás e városban is meghonosult és ez akkor történt, mikor még Bassorának és Kufának hire se

volt. Az írásnak ezen régi nevét جَزْم⁹⁰-nak nevezték. Amari szerint a Louvre-i papyrus régibb az Asselin-féle gyűjtemény legrégibb Koran-töredékeinél, mert ez utóbbiak már diacriticus jelekkel bírnak, míg az előbbi ilyenemű jeleket nem ismer. Azt állítják, hogy Abd-el-Melik-ibn-Mervan idejében vette volna eredetét a pontozás. Ha ez így volna, a kérdéses töredékek se lehetnének régiebbek az első század második felénél. Én részemről az 'elif és lām jobb kéz felé való elhajlását oly fontosnak tartom, hogy a papyrust a töredékeknel régiebbnek nem tarthatom. A töredékek közt legrégibb A. N. 1., melynek régisége meglepi a szemlélőt; kevés diacriticus vonala van, az 'elifek hajlásokban majdnem 60 foku szegletet képeznek, a verseket egymástól két vizirányos vonal választja el. A második szám alatt megjelelt kéziratban már gyakrabban jön elő a diacriticus vonal, az 'elif sem hajlik annyira, mint az első szám alattiban s a verseket három egymás fölé helyezett vizirányos vonal választja el. A harmadik, negyedik, ötödik szám írási jellegei a második szám alatti kézirathoz hasonlítanak. — Ezen különböző Koran-töredékek különböző tartományokban irattak.

A mi ezen régi töredékek orthographiáját illeti, Amari 14 pontban számítja fel mind azon feltűnő különösségeket, melyeket bennök észrevett; lássuk a pontokat:

1. Az ugynevezett *verba concavak* első és leszármazott alakjainak második gyökbetűje, illetőleg ezen igék tövének 'elif betűje az írásban meg nem jeletetett, p. o. قَلُوا, قَلُوا, استجب, اقموا helyett. Nem szükséges mondanunk, hogy az 'elif-nek ezen meg nem jelelése a mult idő alakjaira szorítkozik. A كان azonban a jelenlegi helyesírásnak megfelelőleg mindig 'elif-fel iratott.

2. Az imperfectum kettős számában hiányzik az 'elif, p. o. يقتتلن, يقتتلان helyett.

3. A harmadik és hatodik alak perfectumában az 'elif ki nem iratott, p. o. قاتل, توخذنا, قاتل, توخذنا helyett.

4. A *verba hamzatak* egyszerű és leszármazott alakjaiban előforduló első és második 'elif hamzatum hiányzik az írásban. p. o. يستخرون, سألوا helyett سلوا, يستخرون alakok állanak.

5. A személy- és tárgyragokat megelőző jele az előszemély többesének 'elif' nélkül iratott, p. o. وجعلنهم, وجعلناهم helyett.

6. A leszármazott alakok névimódjainak közepén álló 'elif' az írásban hiányzik, p. o. انتقام, اسلام انتقم, اسلم helyett.

7. Ugyanezt látjuk a فعال és فعلان alakok írásánál, p. o. كتاب سلطان, كتاب سلطان, كتب helyett; عقاب kivételt képez, mert mindig 'elif'-fel iratott.

8. Az ige első alakjának فاعل, فعال részesülő alakjaiban hiányzik az 'elif', p. o. خالدون الخلق, خلدون helyett.

9. Ugyanez áll a leszármazott alakok részesülőiről, p. o. متشابهات, متشبهت helyett.

10. Ugyanez áll a részesülők kettősszámáról, p. o. مبسوطان, مبسوطتن helyett.

11. A nőnemű többesszám alakjában hiányzik az 'elif', p. o. آيات, آيت helyett.

12. Ugyanez áll a „pluralis fractus“ افعال alakjáról, p. o. الالباب, الالبب.

13. A *jud finale* megmarad az írásban s nem változik 'elif'-fé a névmásragok előtt, p. o. القاه وهاويكم, القيه, وهاواكم helyett.

14. Az 'elif', mely ezen jelentékeny 13 esetben meg nem jeleltetett, a شى ذو, شى szavakhoz hozzá iratott, p. o. شى.

Továbbá megjegyzendő, hogy az igék többes számában nem hiányzik az 'elif', p. o. قتلوا s hogy a „verba defectiva“-k imperfectuma se szükölködik 'elif' nélkül. Caspari arab nyelvtanában hibásan mondja, hogy a régi kéziratokban ilyen „elif otiosum“ nem fordul elő. Az 'elif'-nek ezen megjelenése nem áll ellentétben rendes kihagyásával az írásból, mert az előbb említett esetben nem hang-, hanem írásjel s arra való, hogy a megelőző *vav*-ot, mint az ige harmadik személye többes számának jelét tüntesse elő, mert ha nem állana ott, mint a megelőző magánhangzó öre, némely esetben az olvasó *vav* copulativumot olvasna ott, hol annak semmi helye. A legközönségesebb vocativus *ja* szintén 'elif

nélkül iratott. Sujúti „itkan“ czimű könyvében*) felszámítja a régi írás különösségeit „الكتابة الاولى“, de az Amari által felállított pontozat teljesség dolgában Sujútít jóval fejlmúlja. Az 'elifnek ilyenemű hihagyása az írásból, bizonyára megvolt azon eredeti Koran-kéziratban, mely Abu-Bekr felügyelete alatt készült s melyet Othman több példányban elterjesztett. Ezen első példányban megeshetik és valószínű is, hogy az 'elif az *a*-hangnak ép oly kevéssé volt jele, mint nem volt a héber írásban. Amari azt hiszi, hogy az *a*-hang 'elif jele ellen háborut folytattak a Koran-másolók, de ezen vélemény ellenkezésben áll az arab helyesírás fejlődésével és a héber írás tanúságaival. A diacriticus jeleket illetőleg, már az első Koran-példány se szükölködött némely diacriticus pont vagy vonal nélkül az egymáshoz hasonló betűk megkülönböztetésére; ilyen jel különbözteti meg az *r* betüt a *d* betütől a syr írásban s egy pontból álló jel előfordul magában a héberben is az 𐤓 és 𐤔 megkülönböztetésére. — Az Asselin-féle gyűjtemény legrégibb töredékei az Othman-féle Koranpéldányok egyike után készülhetett s a legrégibb arab orthographia hű arezát tárja fel előttünk. Az 'elif ezen legrégibb orthographiában diacriticus jel gyanánt használtatott, ezért áll az ige többes szám harmadik személyének *vav*-ja után, p. o. قتلوا, ezért helyettesíti ritka esetekben a kettőzés jelét, p. o. لنسفعن, لنسفعنا helyett, ezért áll a ذوا szóban. Ugyanezt látjuk a tárgyesetben álló szó után előforduló elif esetében, mely a sémi eset-ragozás ezen egyik sark-esetét igyekezett a „casus rectus“-tól megkülönböztetni, p. o. مالكا stb. Igaz ugyan, hogy a tárgyeset legeredetibb ragja *hā* volt, de nem valószínű, hogy a kérdéses 'elif a hosszú *a* magánhangzót jelentené, mert a hosszú *a* ilyenemű megjelelése későbbkori. A „sémi névszó számviszonyai“ czimű értekezésemben ezen 'elifet illetőleg más véleményen voltam. — A legrégibb Koranpéldányokban, a

*) E jeles könyvnek teljes czime: اِتْقَانُ فِي عُلُومِ الْقُرْآنِ.

Sujúti az arab nyelvészek azon kevés számából való volt, mely a külföldi nyelvek tanulmányozását az arab nyelv megértésére felette szükségesnek tartotta.

mint láttuk, diacriticus vonalok szerepelnek az egymáshoz hasonló betűk megkülönböztetésére. Később a vocaljelek is elötünnek. A legrégebb kufai Koran példányokban pontok jelentik a három magánhangzót; — a vonal felé irt pont az *a* magánhangzó jele; a vonal alatti az *i* magánhangzóé, az *u*-t egy a vonal irányában helyezett pont jelenti. A gézm jele eredetileg egy pont volt, melyet a mássalhangzó fölé irtak. Ezen pontok árámi eredetűek. Végre az arab írás az 'elif, vav és jud jeleit kezdte felhasználni magánhangzói kifejezésére; — az 'elif jeléből ◌ , a judéból ◌ , a vavéból ◌ lön. A hemza jele egy kicsi ◌ . A mint láttuk, az arab írás is három korszakra oszlik: az elsőben csakis a hosszú *i* és *u* jeletetett meg *jud* és *vav* félmássalhangzók által, a másodikban a pont jelelte a magánhangzót, a harmadikban az ◌ , ◌ , ◌ , megrövidített alakjai jelentették a három magánhangzót. Ezen rendszerek külön-külön a magánhangzók mennyiségét ki nem fejezhették volna, csupán csak e rendszerek egyesítése folytán lett lehetséges a mennyiség megkülönböztetése. A magánhangzók elhajlásának jelét hijában keresnök az arab írásban.

A himjári írást illetőleg nem sok mondani valónk van; ez írás méltó kiindulását képezheti a sémi írások paleographicus tanulmányának, a mennyiben már az írás legelső korszakának vége felé használatba jött, *jud* és *vav* mellékletét kerülni látszik, valahányszor e félmássalhangzók hosszú magánhangzókat jelentenének.

Az aethiops írásra vonatkozólag hosszasan azon véleményben voltak a tudósok, hogy ez vagy egyenesen a görög írásból eredt, vagy legalább nagy mérvű befolyásának magát alája vetvén, jelentékeny változáson ment keresztül. Maga Gesenius írói pályája elején ezen bal-nézetet osztá, de később felhagyott vele s az aethiops írás sémi eredetét megismerte. Az aethiops betűk legrégebb alakjai visszavezetnek valódi eredetökhöz, illetőleg a himjári íráshoz. Helyesen mondja Müller Frigyes, hogy ezen két írás közös eredete Áram, hogy az árámiak az írás felfedezői, míg a phöniciiaiak annak elterjesztői. Ép a vocaljelelés fejezetében válik el a legészrevehetőbben a két írás, a mennyiben a himjári írás

a fejlődés létrájának egyik alacson fokán megállapodván, az aethiops a jelelés legfelsőbb fokáig ért és reá is léphetett volna, ha egy alább megemlitendő gyarlósága ez utolsó lépéstől vissza nem tartóztatta volna. Az aethiops írás a magánhangzók mennyiségét és minőségét úgy jelelte meg, hogy az őket megelőző mássalhangzó alakját némileg megváltoztatta és eredeti valójában csak akkor hagyta meg, mikor utána a legeredetibb magánhangzó következett, u. m. az *ā*. A szanszkrit írás az *a* magánhangzót szintén így jelelte meg. Az aethiops írásnak ezen sajátága őt némileg az assyrhoz tette hasonlóvá. Nem egészen valószínűtlen, hogy edessai Jakab első írásjavítási kísérleténél az aethiops írásnak ezen sajátágát szem előtt tartotta. Azon kérdés eldöntésébe kellő adatok hiánya miatt nem bocsátkozhatom, hogy a szanszkrit írásnak valami befolyása volt-é vagy nem volt az aethiops vocaljelelésre? E vocaljelelés minden teljessége mellett azon hiányban szenved, hogy a legrövidebb és leghatározatlanabb hangok megjelelésére egy közös jegynél több jeggyel nem bír. E jelelési hiányosságnak kell tulajdonitanunk e finom hangzatok ismeretének elenyészését.

